

”Den brutala tävlingsidrotten”

Svensk idrottsforskning om konkurrens och gemenskap inom idrotten

Jonny Hjelm

Institutionen för historiska studier, Umeå universitet

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org/articles/hjelm/hjelm101215.html

(ISSN 1652-7224), 2010-12-15

Copyright © Jonny Hjelm 2010. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Tävlingsidrott, competitive sports, är en het ideologisk potatis, framför allt i vänsterkretsar, där den understundom tillmätts en likartad betydelse som religionen, med Marx' ord, ”ett folkets opium”. Men den socialistiska vänsterns analys går än djupare. Det handlar om att tävlingsidrotten fostrar en viss människotyp, konkurrensdriven och vinningslysten, en spegelbild av den kapitalistiska marknadsekonomins finanslejon – till och med när det gäller genvägarna till seger och lycka, i det ena fallet dopning och annat fusk, i det andra insideraffärer och andra olagliga transaktioner. Även den mer reformistiska vänstern i Sverige har haft sina tvivel på idrotten. Ingvar Johansson exemplifierar i en krönika med Ivar Lo-Johansson, vars Jag tvivlar på idrotten från 1931 var tidigt ute med att kritisera kommersialiseringen av idrotten och till och med inslag av dopning. Johansson nämner också Torbjörn Tännsjö, som vid mitten av 90-talet gav uttryck för uppfattningen att elitidrotten till sin natur är fascistisk, och Göran Greider, som 1999 avfärdade tanken på att idrotten korrumpats av kommersialism och droger, utan istället menade att idrottens grundidé var fel från början, oreflekterad; han förespråkade övergången till nya idrottsgrenar där tävlingsinstinkten inte var det centrala. Och förvisso är inte dagens tävlingsidrott uttänkt och utformad efter noggranna utredningar och reflekterande remissvar. Däremot är den, som Allen Guttmann visar i sin bok om idrottens femtusenåriga historia, resultatet av årtusenden av utveckling, sprungen ur människans mest grundläggande behov – av förströelse och avkoppling, av fysisk rörelse, träning och tävlan.

Det är således inte tävlingsidrotten som är en modern företeelse utan snarare kritiken av den. Inom ramen för den svenska jämlikhetsideologin, vars praktiska omsättning ju faktiskt är ett vänsterprojekt, finns en påtaglig kluvenhet inför tävlingsidrott. Socialdemokrater har inte tvekat att tillföra ekonomiska medel och på andra sätt stött den svenska idrottsrörelsen, för vilken tävlingsidrott är den ryggrad som får resten att röra sig. Samtidigt finns det en kritik mot att tävlingsidrott i sig motverkar jämlikhet. Framför allt i det sena 60-talets och 70-talets vänsterrörelse, med dess djupgående kulturkritik av i huvudsak akademiskt snitt, var idrottskritiken svidande; tjänstgörande redaktör, som under de åren tillbringade större delen av sin vakna tid i vänsterrörelsen snarare än i idrottsrörelsen, kunde dock iakta ett ganska påtagligt glapp mellan antiidrottsretoriken och det genuina idrottsintresset, främst av fotboll, hos merparten av de (manliga) kamraterna. Kritiken kom dock att färga de första svenska idrottsforskarna och deras avhandlingar, vilket i sin tur, som Jonny Hjelm visar i sin artikel i föreliggande uppdatering, kom att prägla även senare idrottsforskargenerationer. Hjelm har närläst ett antal avhandlingar i pedagogik, sociologi, psykologi och historia från 1970- och 80-talen, med särskilt fokus på begreppet tävlingsidrott, hur begreppet definieras och förstås, och hur företeelsen studeras och analyseras. Det är en mörk bild av tävlingsidrotten som växer fram ur den digra avhandlingshögen, men Hjelm's kritiskt analytiska läsning avslöjar obarmhärtigt bristerna i begreppsapparaten och visar att de idrottskritiska slutsatserna bygger mer på ideologiska föreställningar än empiriska belägg.

Inledning

Den beteendevetenskapliga idrottsforskningen etablerades i Sverige under 1970- och 1980-talen. En huvudfråga i ett flertal forskningsprojekt rörde barn och ungdomar och ”idrotten som socialisationsmiljö”. Stor uppmärksamhet ägnades idrottens tävlande och strävan efter prestationsförbättringar: Vad lärde man sig egentligen i och genom idrott? Hade de positiva effekterna, ofta återopade av idrottsrörelsens egna företrädare, rörande fysisk hälsa och karaktärsdanning överdrivits?

De avhandlingar och forskningsrapporter som efterhand började publiceras innehöll kraftig och principiell kritik av idrotten, eller som den ofta kallades, ”tävlingsidrotten”, och av de värderingar och praktiker som dominerade i denna fostransmiljö. I en avhandling hävdades exempelvis att barn och ungdomar lärde sig att bli ”egoistiska” och ”aggressiva” och i en annan att knappast någon annan verksamhet i skola eller på fritid kunde mäta sig med idrotten då det gällde utanförskap och ”negativa upplevelser”. Idrottens systematiska prestationsjämförelser och resultatlistor var enligt en forskningsrapport exempel på en, i jämförelse med andra samhällsområden, osedvanligt ”brutal” behandling av människor. Här hävdades också att tävlingsidrotten inte fullt ut respekterade principen om människor lika värde. s

I denna artikel granskas idrottsforskningens kritik av idrotten/tävlingsidrotten under 1970- och 1980-talen. Den tidsmässiga avgränsningen motiveras av att forskningen under dessa decennier, en formativ fas som jag ser det, kom att få återverkningar för hur idrottsforskarna långt senare problematiserat svensk barn- och ungdomsidrott. Framställningen fokuserar huvuddragen hos några av de mer tongivande och inflytelserika forskarna. Särskilt intresse ägnas begreppet tävlingsidrott, hur det definierats och använts i samband med att barn- och ungdomsidrott behandlats. Syftet är att analysera och problematisera kritiken men också visa på alternativa sätt att se på den moderna idrottens tävlingsverksamhet. Jag inleder med en kortfattad historisk bakgrund och något om den samhällspolitiska ”tidsandan” under 1970-talet.

Det är kul att tävla!

”Täflan är lifvet” förklarade Victor Balck i slutet av 1800-talet när den svenska idrottsrörelsen växte fram. Det var dock inte alla som delade hans entusiastiska syn på tävlandet. Det fanns tvärtom en ganska omfattande kritik mot ”resultathysterin” och det engelskinspirerade ”sportfåneriet”. Landsbygdsbefolkningen och den organiserade arbetarrörelsen ansåg att den moderna idrotten var ett onyttigt, urbant lyxfenomen. Inom kyrkan prioriterades själen framför kroppen och de kulturkonservativa, liksom läkare och lärare, föredrog Linggymnastik och ett allsidigt friluftsliv. Många inom över- och medelklassen var också oroliga över den okontrollerade framväxten av idrottsföreningar och vad som kunde tänkas pågå i dessa.¹

1 Jan Lindroth, *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915*, Stockholm 1974. En utförligare granskning av den idrotthistoriska utvecklingen och forskningen om denna görs för närvarande av undertecknad och kommer senare att publiceras.

Den moderna idrotten vann dock successivt fler och fler anhängare och efterhand blev konkurrens, rekordjakt och rangordning utifrån prestation föreningsidrottens överordnade struktureringsprincip. Idrott handlade om att träna för att prestera bättre och kvitto på hur man lyckats fick man, och publiken, vid tävlingen. Historikerna Jan Lindroth och Leif Yttergren har visat att den moderna ”tävlingsidrottens” segertåg bland annat berodde på dess idémässiga släktskap med den politiska och ekonomiska liberalismen. Tävlanen tilltalade många inom politik och näringsliv som kunde och ville stödja svensk idrottsrörelse. Arbetsklassens unga män började också genom arbetstidsförkortningarna få tid och ork att syssla med idrott. Här fanns också många som uppskattade idrottens meritokratiska ideal där prestation, inte börd, klass eller andra socialgrupptillhörigheter var utslagsgivande.²

Nedslag i idrottsskildringar från 1930-, 1940- och 1950-talen ger en romantisk och positiv bild av idrottstävlingen.³ Enligt dessa längtade barn och ungdomar efter att få mäta sina krafter med andra. Att vara bäst beskrevs som något odelat positivt. När *Rekordmagasinet* började ges ut under 1940-talet så blev idrottsliga hjältebragder ett populärt tema. Här lärde sig pojkar och unga män vikten av att träna intensivt och tålmodigt och att tävlingen var en spännande och karaktärsdanande verksamhet där man inte bara lärde sig att segra utan också förlora. En särskilt populär stereotyp i tidningens spalter var den ”tystlåtna” idrottsmannen som utan stora åthävor segrade över självsäkra medtävlare.⁴

Lite i skymundan utvecklades från och med 1940-talet den hälsoinriktade motionsidrotten understödd av företag, försäkringsbolag och politiker. Det fanns en allmän oro för att medborgarna skulle få försämrad fysik på grund av standardökningen och ”automatiseringen” inom arbetslivet. Politikernas engagemang mer eller mindre tvingade Riksidrottsförbundet (RF) att ta sig an frågan och tillsammans med andra aktörer gjordes olika motionsidrottsåtgärder under 1950- och 1960-talen.⁵

Under 1960- och 1970-talen ökade intresset för idrott och TV-soffan blev idrottskonsuments favoritmöbel. År 1969 presenterades SOU:n *Idrott åt alla* vilket var startskottet för ett ökat statligt engagemang och stöd till idrotten. Idrott var inte längre förbehållet idrottssatsande män mellan 15-30 år utan nu skulle alla medborgare erbjudas en fysisk, hälsosam aktivitet som passade. Idrottsföreningarnas verksamhet inriktades på att fånga upp barn från sju till fjorton års ålder som tidigare i huvudsak stått utanför föreningsverksamheten.

2 Jan Lindroth, *Idrott mellan krigen. Organisationer, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919-39*, Stockholm 1987; Leif Yttergren, *Täflan är lifvet. Idrottens organisering och sportifiering 1860-1898*, Stockholm 1996.

3 I Jonny Hjelm ”Skolidrottens tävlingsfostran 1930-1980”, i Anna Larsson (red), *Fostran i skola och utbildning. Historiska perspektiv*, Uppsala 2010, ges en utförligare redovisning av idrottstävlandet inom svenskt utbildningsväsende, delvis baserad på den tämligen omfattande forskning som finns om idrotten som ämne inom utbildningsväsendet, se t ex Claes Annerstedt, *Idrottsläraryrket och idrottsämnet. Utveckling, mål, kompetens – ett didaktiskt perspektiv*, Göteborg 1991; Björn Sandahl, *Ett ämne för alla? Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning 1962-2002*, Stockholm 2005.

4 Hjelm 2010.

5 Hans Bolling, *Sin egen hälsas smed. Idéer, initiativ och organisationer inom svensk motionsidrott 1945-1981*, Stockholm 2005.

Idrottskritiken

Samtidigt med den statliga idrottsoffensiven under 1960-talet slut formerades kritiska motkrafter som började ifrågasätta förhållandena inom idrotten, i synnerhet elitidrotten. Det här gällde till exempel kommersialiseringen, att en del utövare såg ut som ”levande reklampelare”. Dopningen började också uppmärksammas och fördömas. Det internationella idrottsutbytet med diktatur- och apartheidstater kritiserades kraftfullt. Snart kom också kritiken att vändas mot idrottens – som det hävdades – ensidiga prestationstänkande och fokus på tävlingar. Det här gällde till exempel flera av de skribenter som 1968 deltog i *Ord och Bilds* temanummer om idrotten. Här beskrevs idrottstävlingar som ett fördummande spektakel och som ett uttryck för ett inhumant, liberal-kapitalistiskt konkurrenstänkande.⁶ En liknande ståndpunkt intog en del inom kvinnorörelsen där de mest radikala avfärdade idrottstävlingar som en oacceptabel och ointressant manlig kulturyttring.⁷

Idrottskritiken influerades alltså av den samtida kapitalismkritiken och då särskilt den som rörde arbetslivet med långt gången arbetsdelning, individuella prestationslöner, arbetsstudier och hierarkisk organisationsstruktur med litet inflytande. Prestationslönerna sågs som en orsak till att många slet ut sig och till att arbetskamrater inte var solidariska med varandra. Den mänskliga arbetskraften var en vara på en marknad och ett medel i produktionsprocessen. När idrotten verkade utvecklas i samma riktning med en ökad grad av professionalisering, dopningbruk, specialisering och idrottsskador så tolkades det som att det kapitalistiska marknadstänkandet bredd ut sig. Problemet med dopning och ökade idrottsskador var en logisk följd av ett samhälle som premierade prestationer utan tanke på följderna.⁸

Vid 1970-talets mitt uppmärksammades på allvar ”utslagningen” inom den föreningsbaserade barn- och ungdomsidrotten. I medierna diskuterades frågan och den togs upp av författare som Max Lundgren och Stig Ericsson. Ämnet engagerade också barnen själva, åtminstone om vi ska tro på en tidning som *Kamratposten*. Till insändarredaktionen kom många brev där barn skrev om idrottstävlingar. Två exempel, ett från 1972 (”Christina 12 år”) och ett från 1973 (”Tove, Stockholm”): ”Idrottstävlingar är på något sätt orättvisa. Om den ena vinner känner de som förlorar det som ett nederlag för sig själva.” ”Jag tycker idrottstävlingar är fånigt. Alla bara springer ifrån varandra, och ingen bryr sig om den andra.”⁹

I idrottslärarnas fackliga tidskrift *Tidskrift i gymnastik* diskuterades vid 1970-talets mitt idrottsämnet och i samband med detta tävlandets för- och nackdelar. I ett inlägg frågade sig GIH:s rektor Paul Högberg: ”Är det fult att tävla?” Högbergs fråga riktades till en grupp vid Skolöverstyrelsen som arbetade med en översyn av idrottsämnet. SÖ-gruppens arbete leddes av Inga Henricsson som hade gjort sig känd som en bestämd kritiker av idrottstävlingar och ”prestationstänkande”. Hon hade också dragit på sig idrottslärarnas missnöje genom att beskriva dem som ”elitmänniskor” som inte förstod de svagpresterande och andra som inte tyckte om att tävla. Högberg menade för sin del att det ”även i fortsättningen [bör] bli så att de som vill tävla ska få göra detta och då menar jag i motsats till Inga Henricsson

6 *Ord och bild*, nr 6 1968.

7 Jonny Hjelm, *Amasoner på planen. Svensk damfotboll 1965-1980*, Umeå 2004.

8 Hjelm 2010.

9 *Ibid.*

att man ska få räkna mål i fotboll, ta tid på 100 m och dessutom få säga ut vem som vunnit, vem som blivit tvåa och så vidare.”¹⁰

Fysisk aktivitet under ungdomsåren

Den beteendevetenskapliga idrottsforskningen i Sverige initierades åren omkring 1960 med Gunnar Borgs doktorsavhandling i psykologi 1962 och Olle Halldéns licentiatavhandling i pedagogik 1963. Men det dröjde ytterligare 10-15 år innan den beteendevetenskapliga idrottsforskningen kom i gång på allvar. År 1974 disputerade Jan Lindroth med en idrotts-historisk doktorsavhandling i ämnet historia och året därefter disputerade Lars-Magnus Engström i pedagogik. Under de nästkommande femton åren publicerades 14 doktorsavhandlingar i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen, de flesta inom pedagogik och historia.¹¹

1970-talets idrottsforskare blev på olika sätt involverade i den idrottspolitiska och ideologiskt färgade diskussion som beskrivits ovan. Deras avhandlingar och rapporter refererades och kommenterades i media och facktidskrifter och forskarna fungerade i olika sammanhang som experter på idrott, inte minst då det gällde barns idrottande. Vid en konferens 1970 om skolans idrottsämne framhöll Lars-Magnus Engström att ”vi måste få alla elever att lyckas. Vi har nog hittills misslyckats med detta.”¹² En annan forskare, idrottspsykologen (senare professor i pedagogik) Torbjörn Stockfelt, efterlyste mer ”konkurrensfria övningar” eftersom människor enligt hans uppfattning ”slutar idrotta när de inte är konkurrenskraftiga längre.”¹³

” Vid en konferens 1970 om skolans idrottsämne framhöll Lars-Magnus Engström att ”vi måste få alla elever att lyckas. Vi har nog hittills misslyckats med detta.”

Engström hade 1968 inlett ett omfattande forskningsprojekt som rörde skolidrotten och ungdomars idrottsvanor. Drygt 2 100 elever födda 1953 (årskurs 8) och 151 idrottslärare i fyra län besvarade detta år en detaljerad och omfattande enkät. Fem år senare, 1973, gjordes en uppföljningsstudie då ungdomarna alltså hunnit bli 20 år. Resultaten publicerades i licentiatavhandlingen 1973 och i doktorsavhandlingen 1975.

I Engströms doktorsavhandling användes ”fysisk aktivitet” som övergripande begrepp för alla de kroppsrörelser som barn, ungdomar och vuxna utförde för att ”tävla, nå ett resultat (t ex att lära sig någon motorisk färdighet), uttrycka något med själva rörelsen, bibehålla eller förbättra hälsan eller för att få rekreation”.¹⁴ Fysisk aktivitet hade enligt Engström sex underkategorier; ”idrott”, ”sport”, ”motion”, ”dans”, ”friluftsliv” och ”lek”. I de två förstnämnda var ”tävlingsmomentet” och strävan efter optimal prestation av central betydelse. De övriga underkategorierna karaktäriserades av motsatsen. För att dansa, idka friluftsliv

10 *Tidskrift i Gymnastik*, nr 6 1977. Debatten pågick tämligen intensivt i TIG under 1977 och 1978.

11 Joakim Åkesson, *Idrottens akademisering. Kunskapsproduktion och kunskapsförmedling inom idrottsforskning och högre utbildning*, Örebro 2010.

12 *Tidskrift i Gymnastik*, nr 2 1970, s 39.

13 *Tidskrift i Gymnastik*, nr 1 1972, s 14.

14 Lars-Magnus Engström, *Ungdomars fysiska aktivitet och utveckling*, del 1, s 5-6 i sammanläggningsavhandlingen *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975.

och leka krävdes i och för sig en viss fysisk prestationsförmåga för att kunna delta men det viktiga var att dessa aktiviteter var ”något mer än enbart fysisk aktivitet”.¹⁵ Det är dock oklart om detta ska tolkas som att idrott/sport var ”enbart fysisk aktivitet” (min kursivering), och hur ett sådant påstående i så fall ska förstås.

Resultaten i doktorsavhandlingen visade att omkring hälften av 20-åringarna var fysiskt aktiva på fritiden.¹⁶ De vanligaste aktiviteterna för flickorna var, i fallande ordning, dans, cykelåkning, promenader (på väg), simning, skogspromenader, badminton och gymnastik (utan inslag av bollspel). Pojkarna uppgav dans, fotboll, bordtennis, simning, cykelåkning, minigolf och badminton.¹⁷ Närmare 45 procent av pojkarna hade tävlat under året medan det bara var 13 procent av flickorna som gjort det.

Ett av de viktigaste resultaten i Engströms avhandling var att flickor och pojkar hade olika preferenser och vanor när det gällde fysiska aktiviteter. Färdighetsträning, ”prestationssträvan”¹⁸ och att tävla i idrott var relativt ointressant för flickor (ett förhållningssätt man ”lärt sig”).¹⁹ Men författaren framhöll att detta också gällde förhållandevis många pojkar. Han konstaterade kritiskt ”att när de flesta ungdomar ägnar sig åt fysisk aktivitet kan denna i regel inte definieras som tävlingsidrott. [...] Tävlingsidrotten kan tydligen bara entusiasmera en mindre del av ungdomarna till ökad fysisk aktivitet.”²⁰ Engström definierade inte begreppet ”tävlingsidrott” och begrepps användningen öppnar för lite olika tolkningar. Hur tävlingsidrott förhöll sig till de sex fysiska kategorier som tidigare presenterats framgick inte heller. Klart är dock att fysiska aktiviteter som dans, promenader, gymnastik (”utan bollspel”) och cykelåkning inte klassificerades som tävlingsidrotter. Det är mer osäkert med till exempel simning, badminton och bordtennis. Ibland använde Engström begreppet ”tävlingsidrott” synonymt med ”elitidrott”²¹ men oftast verkar han ha avsett alla fysiska aktiviteter där ”tävlingsmomentet” var ett ”naturligt inslag”, eller som det också kallades; ”en vital del” eller ”en huvudingrediens”.²² Det här bör ha betytt att Engström klassificerade merparten av de idrotter som fanns inom RF:s föreningsidrott som tävlingsidrotter. Denna tolkning kompliceras dock av att Engström ibland skilde på om ungdomarna tävlat i en idrott eller bara utövat en idrott. Fotboll hade till exempel 50 procent av pojkarna (20-åringarna) ägnat sig åt under året medan 44 procent hade tävlat i fotboll (i ”tävlingsgrenen” fotboll).²³ En ytterligare komplikation i sammanhanget är den vikt som tillskrevs motivet, alltså anledningen till att man var fysiskt aktiv. Enligt Engström rörde det sig om ”motion” och *inte* om idrott/sport – eller tävlingsidrott – om utövaren ”var

15 Ibid.

16 Pojkar 60% och flickor 46%.

17 Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975, s 19.

18 Ibid, s 46.

19 Ibid, s 33 ff.

20 Ibid, s 46.

21 Så här refererades exempelvis ungdomarnas svar på en enkätfråga om ”motionsidrott” och ”tävlingsidrott” (77-80% av pojkarna och flickorna i 20 års ålder hade svarat att fysisk aktivitet och motion var av stor betydelse för hälsan): ”Inställningen till tävlingsidrott var inte lika positiv: De flesta – 66 procent av flickorna och 72 procent av pojkarna – tyckte dock att *elitidrotten* [min kursivering] behövs för att stimulera barn och ungdom till fysisk aktivitet. Pojkarna hade genomgående en mer positiv inställning till tävlingsidrott än flickorna.” Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975, s 15.

22 Se exempelvis Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, (”kappan”), Stockholm 1975, s 19 och 39 samt del 3, *Ungdomars fysiska aktivitet och utveckling*, s 31.

23 Lars-Magnus Engström, *Ungdomars fysiska aktivitet och utveckling*, del 3, s 56 i sammanläggningsavhandlingen *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975.

mer inriktad på att bibehålla eller förbättra sin fysiska prestationsförmåga, hälsa eller allmänna välbefinnande. Tävlingsmomentet, konkurrensen med andra, är ofta av underordnad betydelse eller saknas helt.”²⁴

Som ovan nämnts hävdades att tävlingsidrotten bara entusiasmerade ”en mindre del av ungdomarna till ökad fysisk aktivitet”. Slutsatsen baserades i första hand på de svar som 20-åringarna angivit på frågan om vilket/vilka motiv som var viktigast/de viktigaste vid fysisk aktivitet. Engström hade formulerat 18 motiv som ungdomarna kunde välja bland men de kunde också ange egna.²⁵ De fick vidare ange valfritt antal motiv men skulle ange *vilket som var det allra viktigaste*. Utifrån ungdomarnas svar konstruerades sex övergripande motivationskategorier. Några av de viktigaste var fysisk vitalitet, rekreation och fysisk prestationsförmåga. I den kommenterande texten fördes dessa ihop ytterligare ett steg då ”fysisk vitalitet” och ”rekreation” kallades ”hälso- och rekreativsmotiv” och ”fysisk prestationsförmåga” kallades ”prestationsmotiv”.²⁶

Motivationskategorin ”fysisk prestationsförmåga” bestod av tre motiv/svarsalternativ (bland de 18 som redovisades). Dessa tre var: ”roligt att tävla”, ”för att göra karriär som idrottsman (-flicka)” och ”lära mig eller bli skickligare i någon gren”. Högst rankade bland de 18 motiv/svarsalternativen var ”förbättra eller bibehålla konditionen” (25-32 procent hade angivit detta motiv). Detta fördes tillsammans med liknande svarsalternativ till den övergripande motivationskategorin ”fysisk vitalitet”.²⁷

Enligt Engström var det en avgörande skillnad mellan motiv som hade att göra med den fysiska vitaliteten respektive motiv som var kopplade till den fysiska prestationsförmågan. De förstnämnda motiven rörde ”kondition, styrka, hälsa etc”:

Dessa motiv är enligt min bedömning inte i första hand ett uttryck för en önskan om förbättrad fysisk prestationsförmåga eller ett förbättrat hälsotillstånd utan mer ett uttryck för en vilja att vara i god fysisk trim, att vara fysiskt kapabel. Dessa motiv för fysisk kapacitet har således att göra med individens självuppfattning och *självuppskattning* i fysisk avseende och är individrelaterade till skillnad från de motiv där den fysiska prestationen i sig är viktig och jämförs med andras, t ex genom tävling.²⁸

Ungdomar som angivit ”rekreation” som motiv drevs enligt Engström av ett behov att ”uppleva en känsla av välbefinnande”. De värdesatte också ”de psykologiska effekterna” högre än färdighetsträning. Sociala motiv rörde behovet av gemenskap och ”estetiska motiv” hade till exempel den som dansade och ville uttrycka något med kroppen.²⁹

24 Lars-Magnus Engström, *Ungdomars fysiska aktivitet och utveckling*, del 1, s 5 i sammanläggningsavhandlingen *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975.

25 Det har varit svårt att rekonstruera Engströms tillvägagångssätt när dessa 18 valdes ut och varför de formulerades som de gjordes (varför ändrades t ex 15-årsstudiens svarsalternativ ”att få tävla” till alternativet ”roligt att få tävla” i 20-årsstudien?). Han har utgått från kanadensaren Kenyons 6 motivationskategorier. Men varför dessa 6 blev 12 motivationskategorier och senare 18 i 20-årsstudien framgår inte. Överhuvudtaget är det oklart hur och varför han bearbetat Kenyons motivationskategorier. Se Lars-Magnus Engström *Ungdomars fysiska aktivitet och utveckling*, del 3, kapitel 2 och i synnerhet tabellerna 12 och 13, i sammanläggningsavhandlingen *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* (”kappan”), Stockholm 1975.

26 Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, (”kappan”), Stockholm 1975, s 40 ff.

27 Ibid.

28 Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, (”kappan”), Stockholm 1975, s 40.

29 Ibid.

Skillnaderna mellan ”individrelaterade” motiv och icke-individrelaterade motiv, och vad som konstituerade dessa, inte minst de sistnämnda, kommenterades inte närmare. Det framgår inte heller hur, och om, motivationskategorierna ”sociala motiv”, ”fysisk prestationsförmåga” och ”estetiska motiv”, var individ- eller icke-individrelaterade. De båda förstnämnda bör dock ha varit icke-individrelaterade, möjligen också estetiska motiv (att vilja ”uttrycka något” tolkas här som en kommunikativ ansats och därmed implicera en mottagare vilket gör det till en social handling).

Genom att skilja på fysisk vitalitet och fysisk prestationsförmåga, och inte beakta andra motiv än det som rangordnats som nummer ett, reducerades en mångfasetterad verksamhet – ungdomars fysiska aktivitet och motiven bakom dessa – till ett entydigt socialt fenomen med klart urskiljbara och behovsmässiga drivkrafter. Ett motiv gavs superstatus. En gräns drogs vidare mellan individrelaterade motiv och icke-individrelaterade motiv och mellan prestationsmotiv och hälso- och rekreationsmotiv. Dessa kategoriseringar, och brist på nyanserade diskussioner, verkade utesluta möjligheten till positionsmässiga mellanlägen. Man var så att säga antingen eller. Den som exempelvis joggade några gånger i veckan och kanske planerade att delta i Lidingöloppet, och markerat att hon/han önskade förbättra konditionen, drevs enligt Engström av individrelaterade, icke-sociala, hälso- och rekreationsmotiv. Den som däremot var med i ett fotbollslag och tävlade i någon av de lägre divisionerna men ändå önskade bli en skickligare fotbollsspelare, och angivit detta motiv/svarsalternativ, tyckte om att konkurrera och drevs av prestationsmotiv. Hon/han antogs därtill ha ett behov av att framstå som duktig i andras ögon. Fotbollsspelaren sysslade med ”tävlingsidrott”, joggaren med motion. Begreppet konkurrens användes genomgående som något negativt och implicit som något konfliktgenererande.

Undersökningens design och analytiska bearbetning innebar att prestationsmotiven tillskrevs en rätt marginell betydelse. Men kategoriseringen innebar också att sociala motiv inte verkade spela någon större roll när 1970-talets ungdomar var fysiskt aktiva. Bara tre procent (flickor) respektive fem procent (pojkar) hade angivit svarsalternativet ”träffa andra människor, gemenskap”, vilket var liktydigt med motivationskategorin ”sociala motiv”. Även på denna punkt bidrog undersökningen till att ge en grovkornig bild av ungdomars fysiska aktivitet.

Engströms doktorsavhandling avslutades med några idrottspolitiska rekommendationer. Han menade att tävlingsidrotten, dess värderingar och praktiker, ur ett samhälleligt hälsoperspektiv var ett relativt ointressant kulturfenomen. Engström förordade därför att idrottspolitiska satsningar, inom såväl utbildningsväsendet som föreningsidrotten, borde inriktas på fysiska aktiviteter där de ”rekreativa inslagen” var stora och individerna hade goda möjligheter till kontakter och gemenskap över köns- och åldersgränser. Utbudet av organiserade former av fysisk aktivitet skulle innehållsligt, när det exempelvis gällde kravnivåer, anpassas så att alla kunde delta och trivas. ”Ungdomarna skulle således ha möjlighet att anmäla sig till en förening eller motsvarande för att *lära sig* en färdighet och inte i första hand för att med hjälp av denna färdighet kunna konkurrera med andra.”³⁰

30 Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, (”kappan”), Stockholm 1975, s 45.

Tävlandet i fokus

Engströms avhandling följdes inom några år av flera avhandlingar som också behandlade barn- och ungdomsidrotten. År 1976 presenterades Hans Brunnbergs doktorsavhandling i pedagogik *Begreppet idrott hos människor inom idrotten* som fokuserade idrottsrörelsen som uppfostringsmiljö. Året därpå kom Bert Aggestedts och Ulla Tebelius doktorsavhandling *Barns upplevelser av idrott* och två år senare Göran Patrikssons doktorsavhandling *Socialisation och involvering i idrott*.³¹

Hans Brunnberg var kritisk till mycket inom idrotten. Här fanns, förklarades det, gemenskap men också, vilket stod i ”motsättning” till gemenskapen, den ”allvarliga” och konkurrensinriktade tävlingsverksamheten. Inom idrotten, i synnerhet föreningsidrotten, tvingades barn och ungdomar att anpassa sig till de krav som tävlandet ställde, och detta blev allt mer framträdande ju äldre man blev. Bland vuxna gällde samma sak men här var det positionen i den prestationsbaserade hierarkin som bestämde graden av allvar. Att förlora riskerade att rubba självkänsla och identitetsuppfattning. Enligt Brunnberg uppmuntrade och understödde idrottens tävlande aggressivitet, våld och en individualistisk vassa-armbågar-mentalitet. ”När kontakten i idrottsföreningen är uppnådd, får man genom idrottsutövandet utlopp för sina behov av att konkurrera, hävda sig, lyckas med någonting och vara aggressiv. Tillspetsat skulle jag vilja hävda att det är en bild av människan som a s o c i a l varelse som här skymtar fram.”³² Brunnbergs avhandling avslutades med en rekommendation till idrottsrörelsen, och till politiker som beslutade om ekonomiskt stöd, att uppvärdera den lustbetonade, ”expressiva” idrotten.³³ Den dominerande ”instrumentella” idrotten hade i alldeles för hög grad fått prägla föreningsidrotten med resultatet att många inte kände sig välkomna.

I Aggestedts & Tebelius avhandling handlade det om skolbarns upplevelser av idrott. I skolidrotten skulle alla barn, även de svagmotiverade och lågpresterande, delta och hur skulle dessa, frågade sig författarna, få positiva erfarenheter av idrott? I vilken utsträckning skulle (förenings-)idrotten, dess praktiker och värdesystem, tillåtas påverka skolans undervisning? Författarna förklarade inledningsvis att de tog avstånd från den reduktionistiska, maskinpräglade syn på ”den idrottande människan som finns utbredd inom gymnastiklärarkåren”.³⁴ Denna fungerade måhända inom föreningsidrotten och för motiverade och ”höginvolverade” barn, ungdomar och vuxna, men inte inom skolan. Här borde lärandeprocesserna anpassas till varje barns unika förutsättningar (gällde alla skolämnen alltså, inte enbart skolidrotten). Att utvärdera och jämföra elevens prestationer med andra skolbarns prestationer eller mot kriterier, oavsett om det rörde sig om sådana som var enkla att utvärdera eller inte, var mindre viktigt och intressant. De vuxnas tolkningar av verkligheten, om vad som var bra eller dåligt och normalt eller inte, skulle inte påtvingas barnen.

Författarna var mycket kritiska till idrottens kollektivistiska, prestationsbaserade, rigida och vuxenvärldsimpregnerade normsystem och att detta i allt för hög grad präglade skolidrotten. ”Det finns inte många aktiviteter varken i skolan eller under fritiden, som på olika

31 Göran Patriksson hade bedrivit beteendevetenskaplig idrottsforskning, med betydande inslag av historia och sociologi, tidigt under 1970-talet. Patriksson fungerade som handledare till Aggestedt och Tebelius under senare delen av deras avhandlingsarbete trots att han själv inte disputerat, något som alltså inträffade 1979.

32 Hans Brunnberg, *Begreppet idrott hos människor inom idrotten*, Stockholm 1976, s 52-53.

33 Brunnbergs handledare Torbjörn Stockfelt utgav några år senare *Existentiell idrott*, en märklig skrift som innehöll kraftig kritik av ”tävlingsidrotten”.

34 Bert Aggestedt & Ulla Tebelius, *Barns upplevelser av idrott*, Göteborg 1977, s 28.

nivåer kan ha så exkluderande effekter och därav negativa upplevelser som idrott. Detta gäller i synnerhet dem som alltid kommer långt ner på ’prislistan’³⁵ Föreningsidrotten var enligt författarna ingen miljö för den som sökte gemenskap och ville knyta vänskapsband. Och på denna punkt gällde det att genomskåda de ”sociala myter” som spreds av RF-idrottens företrädare och andra som trivialiserade idrottandets negativa konsekvenser eller bara framhöll dess positiva sidor.

Alla som på något sätt varit involverade i något idrottsutövande vet, att idrott också förknippas med konflikter och spänningar människor emellan. Inom idrotten finns det alltid segrare och följaktligen också förlorare, vilket ligger i idrottens idé. Vi kan konstatera, att prestations- och framgångsvärderingarna ligger mer eller mindre explicit i idrotten. Ett tecken på detta är det system av belöningar, som har instiftats. Denna överbetoning av prestationen har också medfört att vinna och inte förlora är av mycket stor betydelse framförallt för unga människor (jfr till exempel Heinilä 1971³⁶). Det finns föga utrymme för lek och andra icke relevanta aktiviteter. Det finns få system eller subsystem där prestation värderas så högt.³⁷

Avhandlingens empiriska resultat bekräftade dock inte den negativa bild av skolidrotten, och föreningsidrotten, som författarna inledningsvis redovisat. Många barn, omkring 90 procent, var positiva till skolidrotten och att tävla och detta gällde också i hög grad dem som författarna definierat som låginvolverade. Populärast var ”riktiga idrotter”, vilket verkade vara ungefär detsamma som vanligt förekommande föreningsidrotter, medan redskapsidrott, fristående övningar och ”lekar” var mindre populära.

” Den positiva attityden till idrottstävlingar, och ”riktig idrott”, förvånade forskarna men antogs bero på att barnen inte riktigt förstätt idrottens idé och risktagandet.

Den positiva attityden till idrottstävlingar, och ”riktig idrott”, förvånade forskarna men antogs bero på att barnen inte riktigt förstätt idrottens idé och risktagandet. De hade ännu inte, på grund av sin ringa ålder (under 14 år), ”i någon större utsträckning varit utsatta för negativa upplevelser i samband med tävlingssituationer. Det skulle i sin tur kunna innebära, att man ännu inte genom ett idrottande internaliserat idrottens tävlingsidé: att komma först, vara bättre än o s v.”³⁸ Aggestedt och Tebelius var dock inte särskilt tillfreds med denna tolkning, kanske för att det var ett exempel på hur vuxenvärldens förståelse av idrottsliga praktiker och värden sattes högre än barnens förståelse – ett förfarande som de alltså själva kritiserat – och efterlyste fördjupade studier av ”tävlingsproblematiken”. För detta talade också ett annat resultat i studien, nämligen att barnens känslor av utsatthet och oro inför fysiska prestationer inte var exklusivt knutna till tävlandet. Hur man presterade i

35 Ibid, s 206.

36 Se för övrigt Erkki Vettenniemi, ”Paradise (Totally) Lost: Kalevi Häinilä’s Totalization Theory Revisited” *idrottsforum.org* 100901 (<http://www.idrottsforum.org/articles/vettenniemi/vettenniemi100901.html>).

37 Aggestedt & Tebelius, s 151.

38 Ibid, s 263.

förhållande till andra i klassen till exempel visste barnen ändå. Ett barn uttryckte det så här: ”Det ser man ju, när man jämför sig med de andra.”³⁹

Avhandlingens resultat visade ändå enligt Aggestedt och Tebelius på behovet av en radikal omläggning av skolidrotten. Den var i alltför hög grad tillrättalagd för de ”höginvolverade” och nu gällde det att ändra inriktning och skapa ett idrottsämne som passade alla. I korthet rekommenderades att skolidrottens undervisning skulle individualiseras så att de prestationsmässiga utmaningarna hamnade på ”rätt nivå” för alla elever och att alla former av kravfyllda prestationsvärderingar skulle rensas ut och att betyg och närvaroplikt skulle tas bort.

År 1979 kom pedagogen Göran Patrikssons doktorsavhandling.⁴⁰ I likhet med de övriga avhandlingarna, och internationell forskning visade Patrikssons på idrottens stora betydelse för unga människors fysiska och psykiska hälsa och att familj och närmaste vänner spelade en viktig roll i socialisationsprocessen. Att själv uppleva sig som duktig var också en viktig, positiv, faktor i detta avseende. Patriksson var på denna punkt, och överhuvudtaget när det gällde idrottens tävlan och fokus på prestationsförbättringar, kortfattad och i jämförelse med sina kollegor som tidigare refererats relativt okritisk. Han varnade för överdrifter, att exempelvis föräldrar och ledare ibland satte för höga krav på de tävlande barnen, men var i övrigt fåordig. Ett liknande förhållningssätt hade han när det gällde de svagpresterandes situation och deras upplevelser av utanförskap och otillräcklighet. Detta kan i sin tur ha berott på att Patriksson inte tillskrev idrotten samma stora betydelse när det gällde individuellt självförtroende och vuxenblivande som Engström, Brunnberg, Aggestedt och Tebelius.⁴¹

Vad är idrott... och tävlingsidrott?

Ett återkommande tema inom den expanderande beteendevetenskapliga idrottsforskningen i slutet av 1970-talet var frågan om hur idrott skulle definieras. Det gällde att få en samsyn om vad studieobjektet var. Detta ledde till en ganska ingående och utdragen diskussion om vad som var typiska karaktäristika för idrott och olika slags fysiska aktivitetsformer, historiskt men framförallt vad det gällde de reellt existerande. Diskussionen rörde dels manifesta, observerbara karaktäristika, exempelvis om de fysiska aktiviteterna var regelstyrda och knutna till idrottsorganisationers verksamhet eller inte, dels mer subjektiva och meningsbärande karaktäristika där det handlade om *varför* människor valde vissa typer av aktiviteter före andra, eller fysisk inaktivitet. Det handlade om att identifiera de olika meningsbärande kärnvärden som många forskare menade fanns, inom till exempel ”tävlingsidrott”, och hur dessa påverkade utövarnas värderingar, människosyn med mera, men också hur människor attraherades eller stöttes bort av dessa.

Under 1970- och 1980-talens inomvetenskapliga debatt om idrottsbegreppet pågick parallellt en periodvis både intensiv och polariserad diskussion om idrotten i samhället. Elitidrottens värderingar och prioriteringar kritiserades, liksom idrottsföreningarnas barn- och

39 Ibid, s 305.

40 Göran Patriksson, *Socialisation och involvering i idrott*, Göteborg 1979.

41 Denna uppfattning var ännu mer uttalad i Göran Patriksson, *Idrottens Barn. Idrottsvanor – stress – ”utslagning”*, Stockholm 1987.

ungdomsidrott.⁴² En central fråga var givetvis om stat och kommun skulle stödja föreningsidrotten, och då blev begreppsliga distinktioner viktiga. Kanske skulle stödet inte omfatta elitidrotten och/eller tävlingsidrotten? Men vad var då tävlingsidrott? Skolans idrottslärare påstods vidare vara både auktoritära och ha en elitistisk, inhuman människosyn. Forskningsprojekt startades med uppgift att granska idrottslärares värderingar. Och vissa människor beskrevs i politisk-moraliska termer som ”tävlingsmänniskor”, vilket inom åtminstone den politiska vänstern knappast uppfattades som något positivt. Frågan om vad idrott, tävlingsidrott och motionsidrott var, och vilka som var tävlings- respektive motionsidrottare, var alltså inte enbart av akademiskt intresse, utan något som hade utomvetenskaplig betydelse och indirekt berörde många.

I slutet av 1970-talet tog de svenska forskarna, när man skulle problematisera begreppet idrott, ofta avstamp i den vida definition som använts i *Idrott åt alla*. I utredningens inledning förklarades att idrott definierades som ”alla de tävlingsmässiga och andra fysiska aktiviteter, som människor utför för att uppnå ett visst resultat eller få motion och fysiskt aktiv rekreation”.⁴³ Det var inte, hävdades det, meningsfullt att göra en ”skarp gränsdragning mellan en mer *motionsbetonad* form av idrottslig verksamhet och en mer *tävlingsbetonad* form”. Man var medveten om att det fanns betydande skillnader och att olika krav ställdes på utövarna men i utredningen betonades likheterna: ”’Motionsidrotten’ har i regel betydande inslag av tävling och ’tävlingsidrotten’ uppfattas oftast av sina utövare först och främst som motion.”⁴⁴ Den idrottsliga verksamheten kunde ses som ”en skala av aktiviteter” där ytterligheterna utgjordes av den absoluta elitidrotten i ena änden och av motionsidrott/friluftsliv i den andra änden. Likheterna var större än skillnaderna. Det rörde sig om gradskillnader och det fanns ett ömsesidigt beroende och samspel mellan till exempel elitidrotten och motionsidrotten.

Idrottsforskarna var inte tillfreds med idrottsutredningens vida och vaga definition då fysiska aktiviteter av mycket olika slag inrymdes och ingen skillnad gjordes mellan dessa. Den kritiska hållningen gällde också den likartade definition som antagits vid Riksidrottsmötet 1977 och som fanns med i RF:s stadgar. Ett vanligt påpekande var till exempel att svamp- och bärplockning och trädgårdsarbete, utifrån dessa definitioner, var idrott, vilket ansågs helt orimligt.

Göran Patriksson tillhörde dem som förordade en betydligt snävare definition av begreppet idrott. I avhandlingen presenterades följande definition: ”Med idrott avses institutionaliserad tävlingsinriktad fysisk aktivitet, där den fysiska prestationsförmågan betonas, och där deltagandet styrs av regler, som formulerats av de officiella idrottsorganisationerna.”⁴⁵ Betoningen av den fysiska prestationsförmågan och regelstyrningen var de viktigaste av de fyra ”basfaktorerna”, eller kriterierna, som avgjorde om en aktivitet skulle definieras som idrott eller inte. De var ”oumbärliga”. De andra basfaktorerna, institutionaliseringen och tävlingsinriktningen, kunde vara mindre framträdande eller saknas helt utan att få konsekvenser för huruvida en fysisk verksamhet skulle definieras som idrott eller inte. Patriksson betonade att det fanns gråzoner och att det existerade enskilda idrottsgrenar som inte uppfyllde kriterierna ovan men som ändå skulle kategoriseras som idrott, till exempel

42 Patriksson 1987.

43 SOU 1969:29, *Idrott åt alla*, s 22.

44 Ibid, s 23.

45 Patriksson 1979, s 25.

föreningsorganiserad gymnastik utan tävlingsinslag.⁴⁶ Med anledning av gränsdragningsproblematiken lanserade Patriksson också en tvådimensionell ”kontinuummodell” med X- och Y-axlarna ”regelstyrning” och ”krav på fysisk prestationsförmåga”, som ytterligare mjukade upp de begreppsliga gränserna mellan olika fysiska aktiviteter som sport, idrott, motion, fysisk rekreation och lek. Av denna framgick till exempel att en betydande del av det som var motion också kunde vara idrott.

År 1979 behandlade Lars-Magnus Engström idrottsbegreppet i *Fysisk aktivitet under fritid*. Han underkände också idrottsutredningens definition. Engström föredrog att inte använda begreppet idrott överhuvudtaget utan istället, precis som han gjort i avhandlingen, använda ”fysisk aktivitet” som definierades som ”alla de kropps rörelser som man utför för att tävla, nå ett resultat (tex att lära sig någon motorisk färdighet), uttrycka något med själva rörelsen, bibehålla eller förbättra hälsan för att få rekreation.”⁴⁷ Detta övergripande begrepp kompletterades med underkategorier som tävlingsidrott, motion, friluftsliv etc. Den gemensamma nämnaren var att alla kategorier förutsatte ”ett visst mått av kropps-ansträngning” hos individen men i övrigt fanns stora skillnader.⁴⁸ Engström urskiljde åtta olika fysiska underkategorier, eller ”aktivitetsformer” som han kallade dem. Jämfört med avhandlingen, som haft sex underkategorier, hade alltså två tillkommit, nämligen ”motions-tävling” och ”övrig fysisk aktivitet”. Några hade fått nya namn, ”idrott” hade döpts om till ”tävlingsidrott”, ”friluftsliv” kallades nu ”fysisk rekreation” och ”dans” ”seriös dans”. I en tablå presenterades de åtta aktivitetsformerna (något modifierad av övertecknad).⁴⁹

Aktivitetsformer	Ex på aktivitet	Organiserad	Ex på mål	Huvudsakliga utövare
Tävlingsidrott	Friidrott, fotboll	Ja	Prestation	Ungdom, barn
Motionstävling	Vättern runt	Ja, oftast	Prestation	Vuxna
Sport	Motorsport	Ja	Prestation	Vuxna, ungdom
Motion	Gymnastik, joggning	Ibland	Hälsa, välbefinnande	Vuxna
Fysisk rekreation	Gammeldans, promenader	Ibland	Avkoppling	Vuxna
Seriös dans	Klassisk balett	Ja	Prestation, uttrycksförmåga	Barn, ungdom, vuxna
Lek	Klättra, åka rullskridskor	Nej	Avkoppling, andra mål	Barn, ungdom
Övrig fysisk aktivitet	Trädgårdsarbete, gå i trappor	Nej	Avkoppling, andra mål	Vuxna

Tablå illustrerade enligt Engström den spännvidd som fanns angående innehåll och mål när det gällde olika former av fysisk aktivitet. Han medgav att indelningen kunde uppfattas som ”väl kategorisk” och att gränsdragningen mellan olika verksamheter ibland var svår att

46 Trots detta kom Patrikssons definition att uppfattas som snäv och tävlingsorienterad, att idrott utan tävlingsinslag inte skulle definieras som idrott, se t ex Lars-Magnus Engström, *Idrottsvanor i förändring*, Stockholm 1989, s 21.

47 Lars-Magnus Engström, *Fysisk aktivitet under fritid*, Stockholm 1979, s 14.

48 Ibid, s 15.

49 Ibid, s 25.

göra.⁵⁰ Men, förklarade Engström, ”trots detta framgår av kategoriseringen att de fysiska aktiviteterna som bedrivs under fritid har olika innehåll, regelsystem och aktivitetsgrad och *riktar sig till olika grupper av människor*” (min kursivering). Han frågade sig också om det inte var så att ”vissa verksamhetsformer [var] anpassade för *speciella kategorier människor?*” (min kursivering).⁵¹ Med ”kategorier/grupper” av människor avsågs ålderskategorier, kön, funktionshindrade och liknande men också människor som förenades av att de hade likartade preferenser när det gällde fysiska aktiviteter. Individens val av fysiska aktiviteter, men också medvetna och omedvetna förhållningssätt, var ett uttryck för personliga smakpreferenser och underliggande normsystem, vilket i sin tur avspeglade det samhälle som individen var en del av. De individuella variationerna var i detta avseende stora och ett resultat av uppväxtvillkor och olika socialisationsprocesser där tidiga erfarenheter av fysisk aktivitet betraktades som särskilt viktiga. Engström förklarade:

Förhållningssättet [till fysisk aktivitet] som är integrerat i personligheten är föränderligt, men finns där som en realitet med vars hjälp individen filtrerar, upplever och samspelar med sin omvärld. Om individen själv är fysiskt aktiv eller inte beror således på detta förhållningssätt och den aktuella situationen individen befinner sig i.⁵²

Tävlingsidrott passade enligt Engström bäst för ”unga människor” som hade förhållandevis hög fysisk prestationsförmåga. De skulle kunna underkasta sig systematisk träning och tävling och finna ”glädje”, alternativt uthärda, de tävlingar som man regelbundet förväntades delta i. De skulle vidare ha en viss ”social förmåga” eftersom man tränade och tävlade tillsammans med andra. Tävlingsidrott kunde dock samtidigt, framhölls det, bedrivas på ”olika nivåer” där regelverk och klassindelningar var anpassade för att passa till exempel funktionshindrade och äldre ”veteraner”.⁵³

Patriksson, Engström och andra idrottsforskare fortsatte under 1980-talet att presentera nya och modifierade klassifikationsmodeller av idrott. Patriksson utarbetade en ännu mer komplex och informationsrik idrottslig ”typologi”.⁵⁴ Enligt denna fanns det tre typer av idrotter i det moderna svenska samhället; elitidrott, prestationsidrott och motionsidrott. Varje idrottstyp präglades i varierande grad av krav på fysisk-psykisk prestationsförmåga, institutionalisering, regelstyrning och inslag av tävlingsverksamhet (dessa fyra idrottsliga ”komponenter” hade i sin tur ett antal underkategorier). Barn- och ungdomsidrott hade medvetet utelämnats eftersom den kunde ha karaktäristika som innebar att den kunde placeras i alla tre idrottstyper. En sjuårig föreningsidrottare som tränade fotboll en eller två gånger i veckan låg exempelvis nära motionsidrottskategorin medan en 16-årig simmare som deltog i nationella mästerskapstävlingar tillhörde typologin ”elitidrott”. I Patrikssons typologi fanns inte skogs promenader och liknande med och det var medvetet då han var kritisk till Engströms och andras vida definitioner av begreppet idrott/fysiska aktiviteter (”alla svenskar” var enligt Patriksson idrottare om promenader skulle räknas till idrott).⁵⁵ Genom att ta med ”motionsidrott” i sin typologi räknade han sannolikt med att undgå den

50 Ibid,

51 Engström 1979, 26.

52 Ibid, s 41.

53 Ibid, s 17.

54 Göran Patriksson, *Idrottsledare och gymnastiklärare. Analyser av roller, bakgrund och attityder*, Göteborg 1984.

55 Patriksson 1984, s 11.

kritik som han tidigare fått, bland annat av Engström, om att icke-föreningsorganiserad jogging på fritiden inte inrymts i hans idrottsbegrepp.

I lundasociologen Bo Schelins avhandling (1985) presenterades en definition av begreppet idrott som liknade Patriksson. Schelins underkategorier såg dock lite annorlunda ut; A) elitdrott B) tävlingsidrott och C) motionsidrott. Tävlingsidrott var, förklarade Schelin, idrott som utövades av individer som tränade och strävade efter att ”hävda sig på tävlingar av organiserat slag”. Till kategorin elitdrott fördes individer som hade ”placeringschans på SM eller större nationella tävlingar eller vars lag tillhör de två högsta divisionerna inom respektive seriesystem”. Motion slutligen var ”allt det som en individ utför som höjer eller bibehåller den fysiska prestationsförmågan oavsett vilket syfte aktiviteten har”.⁵⁶ Det här betydde att individer i alla tre kategorier kunde tävla i mer eller mindre stor utsträckning och därmed sägas vara tävlingsidrottare, förutsatt att de hade en strävan att ”hävda sig”. I ett försök att precisera hävda-sig-kriteriet skiljde Schelin på ”samtliga tävlande” (A, B och C), och ”verkliga tävlingsidrottare” (A och B).⁵⁷ I avhandlingens empiriska avsnitt preciseras begreppet tävlingsidrott ytterligare då han delade in denna i tre tävlingsidrottsnivåer; nationell, distrikts- och ultimanivå. De sistnämnda var en slags nedre gräns, under ultimanivå blev det något annat (förmodligen motionsidrott). För golfens del så gick den nedre gränsen vid handicap 28. Hade man högre handicap än så betydde det att man inte sysslade med tävlingsidrott, eller kunde räkna sig som tävlingsidrottare i golf (man skulle även vara född 1965 eller tidigare). I herrfotboll var alla som deltog i förbunds- och distriktsserier från division ett till sex tävlingsidrottare.⁵⁸

” Med denna definition utmönstrades en del av det som tidigare inkluderats i begreppet ”fysisk aktivitet”, till exempel trädgårdsarbete.

Den brutala tävlingsidrotten

Lars-Magnus Engström höll under 1980-talet fast vid sin modell med ett ”paraplybegrepp” och ett antal underkategorier. En skillnad var att han övergav fysisk aktivitet som övergripande begrepp och istället började använda begreppet idrott. Idrott var de speciella kroppsövningar som människor ”valde” för att få rekreation eller för att höja sin fysiska prestationsförmåga. ”Idrott är således kroppsövning som iscensätts med ett bestämt syfte.”⁵⁹ Med denna definition utmönstrades en del av det som tidigare inkluderats i begreppet ”fysisk aktivitet”, till exempel trädgårdsarbete. Idrottsbegreppet hade alltså snävats in en aning jämfört med tidigare. De sex fysiska/idrottsliga underkategorierna från 1975, som blivit åtta 1978, hade 1983 reducerats till fem idrottsliga ”uttrycksformer”, som underkategorierna nu kallades: tävlingsidrott, motion, fysisk rekreation och lek, dans som konstform och slut-

⁵⁶ Bo Schelin, *Den ojämlika idrotten. Om idrottsstratifiering, idrottspreferens och val av idrott*, Lund 1985, s 28-29.

⁵⁷ Ibid, s 28.

⁵⁸ Ibid, s 78 ff.

⁵⁹ Engström 1989, s 25.

ligen övrig fysisk aktivitet. Minskningen hade åstadkommit genom att ”motionstävling” förts till tävlingsidrott och att fysisk rekreation och lek förts ihop till en kategori.⁶⁰

I Engströms *Idrottsvanor i förändring* (1989) presenterades resultat från nya och gamla idrottsvanestudier. Fokus låg som tidigare på de faktorer, under uppväxtåren och senare, som var av betydelse när individer valde idrotter. Engströms bok inleddes med en diskussion av begreppet idrott, och olika underkategorier, och hur olika idrottsformer utvecklats över tid. Han konstaterade lite uppgivett att idrottsforskarnas försök att ge idrott en snävare innebörd, och komma överens om en sådan definition, hade misslyckats. Återstod så att försöka samlas bakom en bred definition som alla kunde känna sig någorlunda tillfreds med. En bred definition kunde också, hoppades Engström, bidra till att ladda idrottsbegreppet med en innebörd som skulle uppfattas på ett mer positivt sätt än som nu var fallet.

Om t ex ordet idrott alltid förknippas med tävling påverkar detta människors förhållningsinställning [på ett negativt sätt] och därmed förhållningssättet till såväl idrottsämnet i skola som till idrottsforskning. Om begreppet idrott uppfattas innefatta såväl tävlingsidrott, motion, lek, dans som friluftsliv blir föreställningsvärlden en helt annan.⁶¹

Mot denna bakgrund förordade Engström en bred och enkel definition av begreppet idrott som, förklarade han, skulle ”uppfattas i sin breda betydelse, dvs som tävlings-, motions- och rekreationsidrott”. Dessa tre ”förhärskande” idrottsformer, inte som tidigare ”uttrycksformer”/”aktivitetsformer”, hade lång historia. Men här fanns dessutom ”idrott som undervisningsämne”, alltså en fjärde idrottsform. Författaren formulerade sig också på ett sätt som öppnade för att det sannolikt fanns fler, troligen avsågs här lek, dans, friluftsliv som nämndes ovan. I boken användes också begrepp som ”elitidrott”, ”spontanidrott” och ”föreningsidrott”, vilket troligtvis var exempel på andra idrottsformer. De relaterades dock inte till de ovan nämnda.

Engströms tre viktigaste ”idrottsformer” var alltså tävlings-, motions- och rekreationsidrott. Bokens tyngdpunkt låg på en behandling av idrottsformernas ”nuvarande framträdelseformer”, men också på att visa hur dessa kunde spåras bakåt i tiden, till 1800-talets ideal och fysiska praktiker.⁶² Motions- och rekreationsidrott karaktäriserades enligt Engström av att utövarnas syfte var att få bättre hälsa, fysisk kapacitet, öka välbefinnandet och att aktiviteterna vanligen utfördes på eget initiativ och inte sällan tillsammans med vänner och bekanta. Något ”fastställt” regelsystem eller andra bindande överenskommelser fanns oftast inte, inte heller något ”uttalat tävlingsmoment”. Motions- och rekreationsidrotten hade enligt Engström historiskt sina rötter i Linggymnastikens ideal om hälsofostran för alla medborgare samt allmogens folklekar och över- och medelklassens långturer med skidor eller skridskor. Den avgörande skillnaden mellan motions- respektive rekreationsidrotten, det som motiverade att Engström delat upp dem i två idrottsformer, var att man inom

60 Lars-Magnus Engström & Tommy Andersson, *Idrottsvanor i ett utvecklingsperspektiv*, Stockholm 1983, s 8 ff.

61 Engström 1989, s 23-24.

62 Jag är osäker på vad som avses med idrottens ”framträdelseform” och ”idrottsform”, (Engström 1989, s 11). Att en idrottsform har en framträdelseform låter, språkligt sett, lite märkligt. Det verkar dock som om idrottsform var ett överhistoriskt, abstrakt begrepp, med en över tid oföränderlig essentiell kärna, medan Engström med ”framträdelseform” avsåg en konkret, idrottslig verksamhet i en avgränsad historisk kontext.

motionsidrotten betonade det ”nyttiga” medan tyngdpunkten inom rekreativsidrotten låg på det ”nöjsamma”. ”Motionsidrottaren slutar den dag verksamheten upplevs som icke nyttig, rekreativsidrottaren den dag det inte längre är roligt.”⁶³ En del motionsidrottare kunde i sin strävan att förbättra hälsan vara mycket prestationsinriktade och fixerade vid antalet tillryggalagda kilometer, tidtagning, pulsfrekvens och så vidare. ”Man ska framför allt, i egnas och andras ögon, ha varit duktig.” Men ”motionsidrotter” hade oftast inslag av både rekreation och nytthetstänkande. Det här gällde också dem som spelade fotboll, innebandy och liknande i motionsidrottens syfte då tävlingen, kampmomentet, i dessa sammanhang hade ett ”motivationshöjande syfte” och användes som ett medel och inte som ett mål i sig.⁶⁴

Om skillnaderna mellan rekreativ- och motionsidrotten var relativt blygsamma så framstod tävlingsidrotten i den Engströmska tappningen som något distinkt annorlunda. Här fanns den institutionella tillhörigheten och kraven på att tävlingsidrottaren måste följa reglerna och de normer som fanns. Detta innebar att ”individerna måste anpassas till idrotten och inte tvärtom, dvs att utgångspunkt tas i individens behov och önskemål”.⁶⁵ Tävlingsidrottaren lärde sig att betrakta kroppen som ett medel, ett instrument för att nå framgång och status. Mer svårbegripligt är påståendet att ”så gott som all kommunikation mellan [tävlings-] idrottande individer är fysisk” (min kursivering).⁶⁶ Tävlingsidrottens centrala idé var prestation, konkurrens och rangordning. Tävländet och rangordningen av deltagarna utifrån prestation skulle, förklarade Engström, ”säkerligen upplevas som brutal om den gjordes inom andra områden av vårt samhällsliv”. En tävlingsidrottare utan framgångar framstod vidare som ointressant eller än värre, som ”patetisk”. Engström beskrev personlighetstypen som var beredd att ta denna risk: ”Det gäller att vara arbetsam, samarbetsvillig, auktoritetstrogen, laglydig, prestationsinriktad, rationell, specialiserad och acceptera urval, sortering, elitism samt uppvisa självdisciplin, solidaritet och personlig integritet.”⁶⁷

Tävlingsidrotten bidrog också enligt Engström till att upprätthålla och till och med förstärka samhällseliga klasskillnader. Han stödde sig dels på de studier han själv gjort, där individers val av idrotter följde ett socioekonomiskt mönster, men också annan forskning, såväl nationell som internationell, bland annat den franske sociologen Pierre Bourdieus forskning. ”Bourdieu som i huvudsak utgår från franska förhållanden framhåller att tävlingsidrotten som system reproducerar och vidmakthåller klasskillnader.”⁶⁸ Bourdieus analys rörde dock fransk idrott i allmänhet, inte idrottstävlandet specifikt, eller någon fransk ”tävlingsidrott”.⁶⁹ Men allvarligast var kanske att tävlingsidrotten enligt Engström inte fullt ut respekterade principen om människor lika värde. Före tävlingen, på startlinjen, var alla

63 Engström 1989, s 34.

64 Ibid, s 33-35.

65 Ibid, s 43.

66 Ibid, s 41. 1980-talets allsvenska herr-/damfotbollsspelare var t ex knappast tysta. Men avgörande är givetvis hur formuleringen ”så gott som all kommunikation” ska tolkas.

67 Engström 1989, s 42.

68 Ibid, s 73.

69 Hänvisningen till Bourdieus slutsatser angående ”tävlingsidrotten” liknar den som historiker som Jan Lindroth och Leif Yttergren gjort till Alan Guttmann och dennes analys av den moderna idrotten (”modern sports”), Alan Guttmann, *From Ritual to Record*, New York 1978. I Bourdieus engelskspråkiga artikel, *Sport and Social Class*, *Social Science Information*, Vol. XVIII nr 6, används ”sport”, ej ”modern sport” eller ”competitive sport”. Bourdieu diskuterar på ett sofistikerat och intresseväckande sätt hur individer med olika habitus förhöll sig till lagidrotter, individuella idrotter, fysiskt krävande idrotter, kroppsnära idrotter, äventyrsidrotter och så vidare. Vidare analyserades hur tävländet inom idrotten, och andra icke-formaliserade prestationsjämförelser inom idrotten, tilltalade vissa individer medan andra, exempelvis universitetslärare i allmänhet föredrog hälsoinriktade ”nyttiga”, rationella aktiviteter som gymnastik

jämlikar. Men efteråt var det annorlunda. ”Eftersom segraren i tävlingen värderas högre än alla andra så värderas tävlingsdeltagarna *efter* tävlingen olika. I denna mening strävar inte tävlingsidrotten efter människors lika värde.”⁷⁰ Tävlingsidrottens historiska rötter var England och ideologiskt och värderingsmässigt fanns många likheter med det kapitalistiska produktionssättet. Den historiska bakgrunden baserades bland annat på historikern Jan Lindroths analyser av den moderna tävlingsidrotten (som i betydande grad var influerad av internationell forskning om den moderna idrotten, på engelska ”modern sports”, som dock historiker som Lindroth och Leif Yttergren av okänd anledning översatte till den ”moderna tävlingsidrotten”, inte den ”moderna idrotten”).⁷¹

Engström sammanfattade: ”Förenklat uttryckt lär man sig t ex inom tävlingsidrotten att det är *viktigt* att *prester*a och nå *framgång*, inom motionsidrotten att man ska röra sig för det är *nyttigt*, en investering för framtiden, inom rekreationsidrotten att det ska vara *rekreerande, roligt*.”⁷² De tre idrottsformerna framställdes i boken som distinkta kroppsliga kulturyttringar som i och genom fysiska praktiker och värderingsmatriser, lärde utövaren hur han/hon skulle agera fysiskt och tänka och tala om fysiska aktiviteter. Vissa idrotter ”var” tävlingsidrotter (t ex fotboll) medan andra ”var” rekreations- och motionsidrotter (t ex längdskidåkning, brädsegling och utförsåkning). Pojkar ägnade sig också oftare än flickor åt tävlingsidrott och så vidare. Läsaren fick intrycket att idrottsformerna var väl avgränsade verksamheter och något som man kunde identifiera relativt lätt. Det verkade inte finnas några idrottsliga verksamheter i gränslandet mellan tävlings- och motionsidrott, inte heller möjligheten att idrottsutövare kunde finnas och trivas i mer än en idrottsform.

Det som i Engströms tidigare undersökningar kallats motivationsfaktorer och varit relativt många, hade i 1989 års studie reducerats till två huvudtyper, dels idrottens *egenvärden*, dels idrottens *investeringsvärden*. Idrottens investeringsvärden var viktiga drivkrafter för de utövare som använde idrotten som medel för att nå något som ”egentligen ligger utanför själva idrotten”.⁷³ Det fanns två slags subjektivistiska investeringsvärden, dels investering i hälsa och god fysisk status, dels investering i framgång. I båda fallen rörde det sig om att skaffa sig ett prestigevärde i andras ögon. Idrottens egenvärde bestod i sin tur av fyra delvärden; unika värde (t ex känslan av ”flow”), rekreativa värde (avkoppling, spänning etc), socialt värde (gemenskap i och genom idrott) och slutligen idrottens speciella inlärningsvärde (den tillfredsställelse utövaren erfor när han/hon tagit ett kvalitativt språng kompetensmässigt).

Engström var inte särskilt utförlig om hur de tre idrottsformerna förhöll sig till idrottens egenvärden och investeringsvärden. Men i bokens avslutande sidor förklarades kortfattat att all idrott, oftast, hade både egenvärden och ett investeringsvärden. Men i vissa idrottsformer, till exempel tävlingsidrott, var investeringsvärdena mer framträdande, och det verkade också som om dessa värden blivit viktigare över tid. I tävlingsidrotten var investeringsvärdena en integrerad del av den institutionella och ideologiska överbyggnaden och utövarna hade i stor utsträckning internaliserat dessa värden. Idrottens egenvärden var starkare företrädare inom till exempel spontanidrott och rekreationsidrott medan bilden var mer

och jogging eller aktiviteter som inte var ett medel för något annat (hälsa/social erkännande) utan ett mål i sig.

70 Engström 1989, s 109.

71 Se not 1.

72 Engström 1989, s 45-46.

73 Ibid, s 101.

komplex när det gällde motionsidrotten. Här kunde, som det verkade, såväl egenvärden som investeringsvärden ha en stark ställning (bättre hälsa, viktminskning etc, men också roa för stunden på ett icke instrumentellt sätt).

”Tävlingsidrotten som uppfostringsmiljö”

Under 1980-talets andra hälft påbörjades vid lärarhögskolan i Stockholm forskningsprojektet ”Idrott och levnadsvanor”. Projektets övergripande målsättning var att belysa betydelsen av barns och ungdomars idrottsverksamhet. En delstudie utfördes av forskarstuderande Per Nilsson. Han ingick i en forskargrupp för idrottspedagogik som leddes av Engström, som också var Nilssons handledare. År 1988 publicerade Nilsson rapporten *Tävlingsidrotten som uppfostringsmiljö* som innehöll en forskningsöversikt och teoretiska utgångspunkter. Hans definitioner och resonemang om svensk idrott liknade i många avseenden de som Engström fört fram. Nilsson betonade investeringsvärdenas stora betydelse inom tävlingsidrotten. Idrottsprestationerna värdesattes vanligen inte för ”dess egen skull” utan användes som medel för att nå framgång. ”Synen på den egna kroppen tenderar att bli både instrumentell och rationell.”⁷⁴ Samtidigt påstods, lite motsägelsefullt, att tävlingsidrottare kunde ange motiv som indikerande ett annat förhållningssätt till den egna kroppen.

Denna [Nilssons] beskrivning av tävlingsidrotten som företeelse i vårt samhälle motsäger inte på något vis enskilda individers vittnesmål om att tävlingsidrott för dem i första hand är en social gemenskap, en strävan efter det ”perfekta utförandet” eller ett sätt att utveckla den personliga kreativiteten m m.⁷⁵

Det är oklart om författaren här menade att det kunde finnas enstaka tävlingsidrottande individer, en minoritet, som hade en från honom – och andra idrottsforskare – avvikande mening om investeringsvärdenas betydelse inom tävlingsidrotten, och att denna minoritetsåsikt inte omkullkastade den generella beskrivningen av tävlingsidrotten. En annan tänkbar tolkning är att tävlingsidrottaren kunde motiveras av två nästintill jämställda idrottsvärden (investeringsvärden och egenvärden). En tredje tolkning, den mest sannolika enligt min mening, är att de idrottande individernas självförståelse var av underordnad betydelse när forskare skulle avgöra vilka investeringsvärden som var viktiga respektive mindre viktiga inom tävlingsidrotten.

Några år senare (1993) lade Nilsson fram sin doktorsavhandling *Fotbollen och moralen* som i många avseenden byggde vidare på det som presenterats i 1988 års rapport. Studiens huvudfokus rörde regelöverträdelser och vinnarmentaliteten inom tävlingsidrotten, i detta fall fotboll, och hur sådant påverkade normer och värderingar hos de barn och ungdomar som befann sig i denna uppfostringsmiljö. Det ansågs angeläget att studera just tävlingsidrotten då denna präglades av ”två delvis motstridiga principer”, dels bästa möjliga prestation syftande till rangordning av deltagarna, dels att prestationsjämförelserna skulle ske ”enligt vissa givna betingelser samt genomföras på ett ’rättvist sätt’”. Enligt Nilsson fresta-

74 Per Nilsson, *Tävlingsidrotten som uppfostringsmiljö*, Stockholm 1988, s 8.

75 Ibid.

des tävlingsidrottare att fuska och medvetet bryta mot reglerna, i sin strävan efter optimal prestation och att komma högst i resultatlistan. När detta inträffade rörde det sig inte längre om rättvisa prestationsjämförelser.⁷⁶

I avhandlingen analyserades fotbollsmiljön i fyra herrallsvenska klubbar. Det rörde sig om spelare i tolvårsåldern, junior- och senioråldern i några av Sveriges absolut bästa fotbollsklubbar på herrsidan och hur dessa såg på avsiktliga regelöverträdelser och ”filmningar” med mera. Målet var att kunna säga något mer generellt om normer inom svensk tävlingsidrott, om vad som lärdes ut när det gällde vad som var rätt och fel, beundransvärt och förkastligt. Det teoretiska ramverket utgjordes av Bourdieus begrepp habitus, kapital och fält.

Tävlingsidrotten var, förklarades inledningsvis i avhandlingen, en ”särskild idrottsform”/”kroppsövningsform”⁷⁷ med hundraårig historia som ”sker inom Sveriges Riksidrottsförbunds regi och som syftar till att uppnå tävlingsresultat”.⁷⁸

Definitionen baserades alltså på två kriterier; A) verksamheten var knuten till en

tävlingsinriktad idrottsorganisation och B) de idrottande subjekten hade målet att ”uppnå tävlingsresultat”. Vad som menades med det sistnämnda preciserades inte. Tävlingsidrotten skulle enligt Nilsson inte sammanväxlas med, eller buntas ihop med, andra kroppsövningsformer. ”Behovet av att särskilja denna kroppsövningsform – skild från till exempel motionsidrott och fysisk rekreation – får inte underskattas då deras betydelse och konsekvenser för individer och samhälle samt deras historiska bakgrund varierar avsevärt.”⁷⁹ Definitionen av begreppet tävlingsidrott skulle kunna tolkas som att RF:s föreningsidrott i sin helhet, undantaget verksamheten för de yngsta (där strävandena att ”uppnå tävlingsresultat” knappast dominerade), enligt Nilsson skulle räknas som tävlingsidrott. Det finns också övergripande resonemang och enskilda formuleringar i avhandlingen som tydde på att så var fallet, eller att åtminstone tävlingsidrottens centrala värderingar genomsyrade föreningsidrotten på ett sätt som gjorde det rimligt att beskriva den helt dominerande delen av föreningsidrotten som tävlingsidrott. Denna tolkning kompliceras dock av att Nilsson kommenterade andras och egen forskning och drog slutsatser som visade att han med tävlingsidrott enbart avsåg en mindre del av föreningsidrotten, nämligen dess översta skikt, den nationella eliten. Hans studieobjekt var ju också fyra *allsvenska* fotbollsföreningar, av totalt drygt 3200 fotbollsföreningar i landet. Nilsson använde dessutom ibland begrepp som ”idrott”, ”stjärnidrott”,⁸⁰ ”toppidrott”⁸¹ och ”elitidrott”, utan att förklara hur dessa förhöll sig till begreppet tävlingsidrott.⁸² Han bör dock rimligen ha velat markera att det var

” Nilsson använde dessutom ibland begrepp som ”idrott”, ”stjärnidrott”, ”toppidrott” och ”elitidrott”, utan att förklara hur dessa förhöll sig till begreppet tävlingsidrott.

76 Per Nilsson, *Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*, Stockholm 1993, s 15.

77 ”Framträdelseform” användes också, och det är oklart vad som är skillnaderna mellan dessa formbegrepp.

78 Nilsson 1993, s 14.

79 Ibid.

80 Ibid, s 13.

81 Ibid, s 330.

82 Detsamma gällde begrepp som idrott, ungdomsidrott, breddidrott och motion.

någon slags skillnad mellan toppidrott/elitidrott/stjärnidrott och tävlingsidrott/föreningsidrott/idrott i allmänhet. Men vari dessa skillnader låg diskuterades som sagt inte närmare.

Nilssons avhandling gav en ganska mörk bild av tävlingsidrotten. I de historiska avsnitten beskrevs hur en prestationsinriktad – men inledningsvis (1800-talets slut) ändå förhållandevis kravfri och icke-genomorganiserad – tävlingsidrott utmanat den hälsoinriktade idrott-åt-alla-orienterade Linggymnastiken för att under 1900-talets senare hälft få närmast total dominans. Utvecklingen innebar också en successiv professionalisering och kommersialisering och i och med detta ökade prestationskrav. Tävlingsidrottens ökade betydelse öppnade också nya möjligheter när det gällde personlighetsutveckling och individuell positionering. Idrotten blev, framhöll Nilsson, ”en social arena, en scen där utövarna får olika identiteter och där de värdesätts efter en rangordning i social prestige”.⁸³ Tävlingsidrotten som identitetsskapade scen, samt kommersialiseringen, ledde i sin tur till att regelöverträdelser och fusk blev allt vanligare. Det här gällde till exempel bruket av dopningmedel. Lojalitet mot med- och mottävlande, den egna föreningen, mot uppburna normer och traditioner inom idrotten, försvagades allt eftersom. I de fotbollsföreningar som Nilsson undersökt visade det sig också att många spelare var beredda att medvetet bryta mot reglerna om det gynnade det egna laget. Att bryta mot regler, att försöka lura domaren, var i själva verket en accepterad del av fotbollen. Att uppfattas som en fysisk, tuff fotbollsspelare var positivt, även om det kunde inkludera regelöverträdelser. Det var betydligt värre att uppfattas som en i prestationshänseende svag fotbollsspelare. ”En allsvensk fotbollsspelare, utan framgång framstår som ointressant eller i värsta fall löjväckande medan en framgångsrik sådan får hög status (åtminstone i ’idrottsvärden’).”⁸⁴

Nilsson avslutade avhandlingen med att förklara att det inte gick säga något generellt om vad ”fotbollsmiljön” fostrade till då det gällde normer och värderingar eftersom fotbollen förändrats över tid och att föreningskulturerna varierade stort. Olika ålderskategorier hade också olika normer. Några rader längre ned påstods dock något motsägelsefullt att generella utsagor om ”fotbollskulturen” (något annat än ”fotbollsmiljön”?) faktiskt var möjliga. I fotbollskulturen fanns nämligen en överhistorisk, innehållslig kärna som möjliggjorde en generell beskrivning av vad som tilltalade, respektive inte tilltalade, olika personlighetstyper.

Klart står emellertid att en person som är prestationsinriktad, älskar konkurrens och utmaningar och som är villig att lägga ner ett hårt arbete och göra uppoffringar för att nå framgång (är ”tävlingsmänniska”) och därtill kan underordna sig lagintresset samt är fysiskt orädd har goda möjligheter att trivas i fotbollskulturen. För den som däremot har svårt att acceptera urval, sortering och elitism, har svag självdisciplin och saknar fysiskt mod samt därtill visar intresse för litterär bildning och konstnärlig verksamhet ter sig en fotbollskarriär mindre trolig eller rent av osannolik.⁸⁵

83 Nilsson 1993, s 330.

84 Ibid, s 284-285.

85 Ibid, s 341.

Människovärde och idrottstävlingar

Idrottsforskarnas kritiska hållning till ”tävlingsidrotten” baserades på egna och andras empiriska studier, men också på samhälls- och beteendevetenskapliga teorier av olika slag. Forskarnas tolkningar och analytiska bearbetningar av olika data rörande motivation och behovstillfredsställelse, och tolkningar av data som inte överensstämde med deras förförståelse, övertygar inte alltid. Detsamma kan sägas om förbindelsen mellan empiri och generella slutsatser, där steget många gånger förefaller väl långt. Frågan är också om vad man faktiskt stödjer sig på, vad som är empiriskt grundat och vad som i första hand är teoretiskt härlett (detta gäller exempelvis de svepande utsagorna om idrottsliga personlighetstyper och de ”löjeväckande” förlorarna). Bruket av begreppet ”tävlingsidrott”, och många studiers fokus på skol- och föreningsidrottens tränings- och tävlingsverksamhet, innebär vidare att idrott utanför tävlingsarenorna verkade sakna prestationskrav, sociala positioneringar knutna till idrottslig kompetens (”sportkapital”), känslor av utanförskap etc., vilket givetvis inte var fallet. Utrymmet medger inte en fördjupning i dessa och närliggande frågeställningar (t ex den påtagliga romantiseringen av barns lek) utan här ska jag koncentrera mig på idrottstävlingar och hur de förhåller sig till principen om människors lika värde och om idrottslig konkurrens är detsamma som konflikt.

Två slags idrottstävlingar dominerar i det senmoderna samhället; en där individer/lag tävlar *mot varandra* och en där individer/lag tävlar *bredvid varandra*. Dessa tävlingsformer har filosofen Ingvar Johansson kallat ”motkonkurrens” respektive ”parallellkonkurrens”. Löpning är exempel på parallellkonkurrens liksom tyngdlyftning och konståkning. Man kan i princip tävla med sig själv och då mäter man sig mot klockan, vikterna och stilpoängen.

Man kan säga att i en löptävling alla tävlar mot klockan samtidigt och parallellt. Vinner gör den som får bästa resultatet. I en fotbollsmatch, brottningsmatch eller ett schackparti kämpar man däremot direkt mot varandra [motkonkurrens]. Man kan tävla med sig själv bara i den sekundära bemärkelsen att man jämför den egna insatsen mot andra. Utan en motpart kan man i dessa idrotter överhuvudtaget inte tävla mot sig själv.⁸⁶

Resonemanget kan föras ytterligare ett steg då många idrotter, för att kunna utövas, förutsätter en motpart. Idrottslig motkonkurrens förekommer med andra ord också utanför tävlingsarenorna. Att brottas med sig själv är till exempel svårt och badmintonspelaren vill ha en motpart på andra sidan nätet. Det förhåller sig på samma sätt med lagidrotter som fotboll, ishockey, basket etc. Det här betyder dock inte att motkonkurrensidrottare inte kan träna ensamma. Men en fotbollsspelare som tränar bollbehandling hemma på bakgården sysslar med färdighetsträning i fotboll, han/hon *spelar* inte fotboll. Parallellkonkurrensidrottaren är inte lika beroende av andra människor i sitt idrottande.

Att tävla i idrott innebär att man konkurrerar om något, segern eller att komma så högt som möjligt i resultatlistan. Konkurrensen kännetecknas av att deltagarna kämpar om något som ingen av dem för tillfället har eller äger (medaljer eller plats i den ännu tomma resultatlistan). Det rör sig dock inte om en konflikt som enligt sociologen Georg Simmel är en

⁸⁶ Ingvar Johansson, ”Sanning och konkurrens”, *Sociologisk forskning*, nr 3 1990, s 49.

annan form av konkurrens.⁸⁷ I en konflikt handlar det om att tillskansa sig något som redan tillhör motparten. Det kan vara ägodelar eller resurser av olika slag. I en idrottstävling tillhör pokaler, medaljer och tävlingspriser arrangörerna och inte någon av tävlingskonkurrenterna. En idrottstävling är följaktligen en tillställning där deltagarna konkurrerar med varandra men inte ligger i konflikt med varandra.

Tävlingar går ut på att finna vinnare; idrottstävlingen är per definition en meritokratisk arena omöjlig att förena med aktiviteter i vilka alla ska vara likvärdiga. Här avses med ”likvärdiga” likhet i utfall, resultatlikhet.⁸⁸ Att på detta sätt värdera mänskliga prestationer har som framgått tolkats som inhumant och som stridande mot principen om ”alla människors lika värde” (som det till exempel uttrycks i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter). I den sekulära, liberal-demokratiska traditionen, anses dock inte prestationsvärderingar syftande till rangordningar kränka människovärdet eller strida mot ”likavärdestesen”. Erkännandet av ett grundläggande existensiellt människovärde, lika för alla, bör enligt filosofen Ingemar Hedenius *inte* tolkas som att alla människor i alla sammanhang är lika ”värdefulla” eller att värderingar och rangordningar av människor och mänskliga egenskaper är något märkligt eller omoraliskt. Det är enligt honom istället tvärtom.⁸⁹ Ett liknande synsätt har etikern Ann Heberlein nyligen gett uttryck för.⁹⁰ Statens medicinetiska råd framhåller i *Det svår fångade människovärdet* att respekten för människovärdet inte utesluter ”möjligheten att värdera människors egenskaper, lämplighet eller kvalifikationer i ett visst sammanhang”.⁹¹

Tävling innehåller alltså alltid ett moment av jämförelse. Det gäller också den asociala tävling då man ”tävlar med sig själv”. Här rör det sig oftast om hur den egna prestationsförmågan förändrats över tid. Men det kan också handla om personliga – ibland triviala – målsättningar och försök att realisera dessa. Det kan till exempel röra sig om så spontana ”tävlingar” som att hinna fram till övergångsstället innan det slår över till rött eller inte trampa på trottoarskarvar.⁹² Att tänka i jämförelser, kontrasterande bilder, liksom överhuvudtaget reflektera över likhet/olikhet – form, smak, kvantitet och så vidare – har förmodligen funnits lika länge som människan.⁹³ Mänskligt liv och social interaktion kännetecknas enligt sociologen Pierre Bourdieu av ett slags informellt tävlande: ”socialt liv... är allas tävling mot alla.”⁹⁴ Att tävla, att jämföra sig med andra, ökar självkänndomen. Göran Patriksson framhåller: ”Det är alltså genom jämförelser med andra och andras reaktioner på individens handlingar som identiteten till största delen skapas.”⁹⁵ Det engelska ordet för tävling, competition, kommer från det latinska orden *con petire* som betyder ”att söka tillsam-

87 Georg Simmel, *Kamp*, Uppsala 1970. Simmels analys av konkurrens och konflikt är givetvis känd inom svensk idrottsforskning sedan länge, framförallt genom Göran Patrikssons begreppsanalyser och forskningsöversikter där han tidigt argumenterade för att tävling inte var detsamma som konkurrens och konflikt. Se Patriksson 1984 men framförallt Göran Patriksson, *Idrott, tävling, samhälle. En jämförande analys av tävlingsidrotten i olika samhällen*, Örebro 1982.

88 Gro Hanne Aas, *Likhet uten solidaritet? Idéhistoriske studier av karakterer i utdanning og meritokrati*, Göteborg 2006.

89 Ingemar Hedenius, *Om människovärde*, Stockholm 1982, s 11 ff.

90 Ann Heberlein, *Det var inte mitt fel: om konsten att ta ansvar*, Västerås 2008.

91 *Det svår fångade människovärdet – En debattskrift*, i serien: *Etiska vägmarken 4*. Statens medicinetiska råd, Stockholm 1991, s 12.

92 Se text Billy Ehn & Orvar Löfgren, ”Hemlig tävling”, i Jesper Fundberg, Klas Ramberg & Dan Waldertoft (red), *Tankar från baslinjen. Humanister om idrott, kropp och hälsa*, Stockholm 2005.

93 Thomas Anderberg, *Alla är vi kritiker*, Stockholm 2009.

94 Citatet hämtat i Bengt Gesser, ”Förord” i Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Stockholm 1996, s 21.

95 Patriksson 1982, s 20.

mans”. Idrottsforskarna Susan A. Jackson och Mihaly Csikszentmihaly förklarar: ”Syftet var ursprungligen att ta reda på hur framstående man var genom att mäta sina färdigheter mot en annan person. Poängen med tävlingen var inte att besegra någon, utan att leta fram det bästa hos en själv.”⁹⁶

Tävlingar i idrott kännetecknas av dess formaliserade och ritualiserade prestationsjämförelser. I många idrotter är utfallet odiskutabelt. En längdhoppare som hoppar 7 meter eller mer vinner över den som hoppar 6.90, det är så att säga oomtvistligt. Inom bedömningsidrotter som exempelvis konståkning och gymnastik är det lite knepigare och här får vi också då och då diskussioner om rätt segrare verkligen korades.⁹⁷ Trots detta representerar idrotten i sin helhet – eller ”idrottsystemet” – en förenklad verklighet. Den inomidrottsliga värderingsmatrisen, främst regler och normativ tradition, anger vad som är bra och dåligt.⁹⁸ Den finländske filosofen Mikael Lindfelt beskriver idrotten som ”koncentrerad livsförenkling”.

Idrottens omdefiniering av verkligheten med hjälp av bestämda spelregler som innefattar en bestämd tids- och platsförståelse handlar egentligen inte om att skapa en artskild autonom verklighet utan om att *förenkla* den normala verkligheten och därigenom framhäva bestämda aspekter. [...] Omdefinieringen eller den koncentrerade livsförenklingen uttrycker endast *vad som skall räknas* som meningsfullt, relevant, värdefullt, krävande och intressant.⁹⁹

Men de idrottsliga värdena måste samtidigt vara värden också utanför idrotten, annars skulle vi inte förstå dem. Detta utesluter dock inte att värden inom idrotten kan framstå som godtyckligt valda och tvivelaktiga i moraliskt hänseende. Det här betyder också att idrottsliga färdigheter, högt värderade inom idrotten, inte automatiskt kan överföras till andra samhällsområden.

Avslutning

Enligt den beteendevetenskapliga idrottsforskningen, ett nytt och expanderande fält i Sverige under 1970- och 1980-talen, var idrotten i skolan och i RF:s föreningar något djupt problematiskt. Deltagandet i idrottsliga aktiviteter som kretsade kring prestationsförbättringar och tävlande lärde exempelvis barn och ungdomar att vara aggressiva och egoistiska och att detta också utanför idrottsarenorna var ett bra och fungerande förhållningssätt gentemot sina medmänniskor. Knappast någon annan verksamhet i skola eller på fritid

96 Susan A. Jackson & Mihaly Csikszentmihaly, *Flow och idrott*, Jönköping 2000, s 73.

97 Se text Annika Johansson, *Är det alltid rätt person som vinner? Bedömningarnas reliabilitet och validitet inom bedömningssporterna acroski och rytmisk gymnastik*, Umeå 2001.

98 Det är så att säga lättare att värdera och jämföra två personers längdhopp än två avhandlingar i historia eller avgöra om person X är en bättre medmänniska än person Y.

99 Mikael Lindfelt, *Meningsskapande idrott: livsåskådningsrelevanta perspektiv och empiriska kontraster*, Nora 2006, s 101. Se även Hans Bonde och Jan Ove Tangen, som fört fram liknande tankegångar: Hans Bonde, *Body, Sport and Society in Norden. Essays in Cultural History*, Aarhus 2005; Jan Ove Tangen, *Samfunnets idrett. En sociologisk analyse av idrett som socialt system, dets evolusjon og funksjon fra arkaisk til moderne tid*, Oslo 1997.

kunde, hävdades det vidare, mäta sig med ”idrott” då det gällde ”exkluderande effekter” och ”negativa upplevelser” för barn och ungdomar. Idrottens systematiska prestationsjämförelser och resultatlistor var enligt Lars-Magnus Engström exempel på en, i jämförelse med andra samhällsområden, osedvanligt ”brutal” behandling av människor. Han ansåg att ”tävlingsidrotten”, ett begrepp som blev vanligt under 1980-talet, i detta avseende inte fullt ut respekterade principen om människors lika värde då tävlingsdeltagarna efter tävlingen värderades olika. Observera att det enligt Engström var människorna, inte prestationerna, som värderades och rangordnades. Förlorarna, alla de som inte stod högst upp på prispallarna och i resultatlistorna, löpte risken att uppfattas som ”patetiska”, ”löjeväckande” och ”misslyckade”. Tävlingsidrotten bidrog också till att förstärka den sociala ojämlikheten samt till att människor tillägnade sig en instrumentell syn på kroppen och gentemot medmänniskor. Tävlingsidrotten representerade en i grunden elitistisk människo- och samhällssyn, vilket i sin tur avspeglade det kapitalistiska samhällets rationalitet och värderingar, ett ämne som idrottsforskarna dock i allmänhet undvek att fördjupa sig i.

”Denna kluvenhet är i sig intressant och värd en fördjupad analys, något som dock inte varit möjligt att göra i denna artikel.

Ovanstående beskrivning av 1970- och 1980-talets idrottsforskning illustrerar den kritiska hållning som fanns gentemot ”tävlingsidrotten”. Men denna hållning hindrade inte idrottsforskare från att *också* lyfta fram positiva aspekter, exempelvis omklädningsrumsgemenskap och den spänning och glädje som följde på små, och stora, tävlingsframgångar. Artikelns fokus (på kritiken) ska alltså inte tolkas som att forskningen saknat sådana inslag, för det har funnits, till och med i ganska betydande utsträckning, vilket är lite motsägelserfullt med tanke på den skarpa och principiellt formulerade kritiken. Denna kluvenhet är i sig intressant och värd en fördjupad analys, något som dock inte varit möjligt att göra i denna artikel.

Idrottsforskarnas kritik av 1970- och 1980-talens föreningsidrott/”tävlingsidrott” har enligt min mening levt vidare in i senare tids forskning. Argumenten och nästan identiska formuleringar återkommer i ett stort antal artiklar, böcker och forskningsrapporter utgivna under 1990- och 2000-talen. Jag ska ge två exempel. Det ena från pedagogen Olle Åhs artikel ”Idrott, människosyn och värdegrund” (2002): ”Tävlingsidrotten, dvs. idrottsrörelsens aktiviteter för barn och ungdomar, kan [...] betraktas som en exponent för ett rådande individualistiskt värde- och trossystem. I detta trossystem höjer segraren sin status, dvs. sitt mänskliga värde, genom att besegra sina medtävlare.”¹⁰⁰ Det andra exemplet är hämtat från Lars-Magnus Engströms i *Idrotten vill – en utvärdering av barn- och ungdomsidrotten* (2007). Citatet rör tävlingsidrottens segrare och förlorare:

Barn som ägnar sig åt organiserad tävlingsidrott skolas in i en kultur och ett tänkande där idrott – kroppsövning – förknippas med konkurrens och vikten av att prestera och helst att vinna. Den starke, psykiskt och fysiskt robuste och framgångsrike beundras medan den svage och lågpresterande framstår som ointressant eller i värsta fall som

100 Olle Åhs, ”Idrott, människosyn och värdegrund”, i Lars-Magnus Engström & Karin Redelius, *Pedagogiska perspektiv på idrott*, Stockholm 2002, s 243.

misslyckad och patetisk. [---] Det går i första hand inte ut på att man ska ha kul utan att man helst ska vinna.¹⁰¹

Begreppet tävlingsidrott är alltså, så vitt jag kan finna, fortfarande populärt och används som utgångspunkt i analyser av svensk idrott. Tävlingsidrotten tillskrivs på ett nästan slentrianmässigt sätt ett innehåll överladdat på allvar, inhumana krav, primitiva känsloutlevelser och fåfång statusjakt.

En central fråga i sammanhanget är givetvis vad som avsetts (avses) med begreppet ”tävlingsidrott”? Var tävlingsidrott ungefär detsamma som elitidrott? Eller var det som de flesta här refererade forskare hävdade synonymt med RF:s föreningsidrott? Om så var fallet var kritiken extra allvarlig, men också anmärkningsvärd, då den ideellt baserade föreningsidrotten enligt många var Sveriges största folkrörelse och vid sidan av skolan den viktigaste fostransmiljön för barn- och ungdomar. Det ekonomiska stödet från stat, landsting och kommun har också länge varit mycket betydande. Vi hade alltså på en och samma gång en A) i samhället omhuldad och på olika sätt understödd föreningsidrottslig fostransmiljö och B) ett forskarsamhälle (beteendevetarna) som enligt min mening närmast underkände föreningsidrotten som fostransmiljö.

Som bör ha framgått var det dock ofta mycket oklart vad som avsågs med ”tävlingsidrott”, vilket inte hindrade forskare från att använda tävlingsidrott i bestämd form, som något konkret och påtagligt (”tävlingsidrotten fotboll”). När begreppet definierades krävdes i allmänhet ytterligare definitioner av de kriterier som användes. Men eftersom detta inte alltid gjordes så fick läsaren mer eller mindre gissa sig till vad som menades. Det gällde exempelvis de mycket vagt formulerade kriterier, angående idrottsliga ambitioner, som användes för att skilja ut tävlingsidrottare från andra idrottsutövare. Tävlingsidrottare påstods sträva efter att ”hävda sig” prestationsmässigt eller vilja ”uppnå tävlingsresultat”. Detta torde givetvis ha gällt fler än ”tävlingsidrottare” (och för övrigt också individer verksamma inom andra samhällsområden, exempelvis universitetsvärlden). Resonemang som att tävlingsidrott konstituerades av ”tävlingsmomentet”, eller att detta var ett ”naturligt inslag” i vissa idrotter, vilket gjorde dem till tävlingsidrotter, var inte heller särskilt klagörande (vad är ett ”naturligt inslag”?). Detsamma kan sägas om Engströms ståndpunkt att ”tävlingsmomentet” ibland, för till exempel motionsidrottare i lagbollspel, ”användes” som motivationshöjande medel, medan det hos tävlingsidrottare inte ”användes” som motivationshöjande medel utan som ett mål i sig (=tävlingsidrottare). Men i idrotter som fotboll och innebandy ”används” inte något tävlingsmoment, det är en integrerad, omistlig del av idrotterna fotboll och innebandy. Fotboll och innebandy är konkurrensidrotter. (I vilken utsträckning konkurrensidrotternas inbyggda kampmoment *fungerar* motivationshöjande för exempelvis motionsidrottare är en viktig och intressant komponent men kan, som jag ser det, inte användas på anförts vis vid definitionen av tävlingsidrott och motionsidrott.)

Försöken att definiera idrottsformerna, till exempel tävlingsidrott, utmynnade inte sällan i ett cirkelresonemang. Tävlingsidrotten, som specifik fysisk verksamhet (med tävlingsmomentet som ”naturligt inslag”), bestämde aktörens motiv (att hävda sig i formella, allvarligt menade prestationsjämförelser= tävlingsidrott=tävlingsidrottare), vilket i sin tur bildade

101 Lars-Magnus Engström, *Idrotten vill – en utvärdering av barn- och ungdomsidrotten*, FoU Rapport 2007:1, Riksidrottsförbundet, Stockholm, s 10.

utgångspunkt för en bestämning av vilken slag idrottsform det var (en fysisk verksamhet där utövarna strävade efter att ”hävda sig”=tävlingsidrott).

En skillnad mellan exempelvis Engström och Patriksson var att den förre, vid försöken att definiera idrott och olika underkategorier, lade stor vikt vid idrottsutövarens subjektiva upplevelser, vad den fysiska aktiviteten betydde för individen, medan Patriksson koncentrerade sig på att identifiera och fixera yttre, manifesta karaktäristika som regelverk, institutionalisering och så vidare. Patriksson definitioner och typologier var i detta avseende relativt överskådliga och logiskt konsistenta, om än väl omfattande. Han betonade också att det rörde sig om gradskillnader, inte artskillnader. Samtidigt torde hans angreppssätt av sin samtid ha framstått som väl positivistisk, ett skällsord under 1980-talet, och därtill informationsfattigt när det gällde frågan om varför vissa individer idrottade och andra inte.¹⁰² Ur ett hälsopolitiskt perspektiv var detta viktigt. Inom många vetenskapliga discipliner efterfrågades aktörorienterade studier med breda kulturanalytiska ansatser, något som också bör ha gällt idrottspedagogiken. Engströms fokus på idrottsutövarnas upplevelse, självförståelse och hans kulturanalytiska ansats, uppfattades sannolikt som intressant och mer angelägen. Och här blev det viktigt att skilja på olika idrottsformer och att framhålla att, och hur, de skiljde sig åt i kvalitativt hänseende på ett avgörande men inte omedelbart observerbart sätt. (Ståndpunkten hos RF-idrottens ledande företrädare, att *inte* betona kvalitativa skillnader utan istället framhålla likheterna och tala om skillnader i grader, kunde av detta skäl inte accepteras.) Med de rätta teoretiska verktygen och de insiktsfulla analyserna kunde idrottsformernas kärnvärden avkodas och kategoriseras som skilda storheter. Att resultatet enligt min mening ofta innehöll oklara och motsägelsefulla resonemang och slutsatser, samt att olika begrepp och begreppssystem inte länkades till varandra på ett tillfredsställande sätt, inte heller när det gällde förändringar över tid hos en och samma forskare, verkar av sin samtid inte ha upplevts som något stort problem.

Idrottsforskarnas försök att hitta fungerande definitioner av idrott, tävlingsidrott, motionsidrott etc., kom alltså att alltmer kretsa kring idrottsutövarens subjektiva motiv, inklusive deras omedvetna psykosociala dispositioner för olika idrottsformer. Om definitionsproblematiken inledningsvis handlat om vad som kännetecknade idrott, dess yttre karaktäristika, till exempel förekomsten av institutionell anknytning, så hade det successivt, under 1980-talet, glidit över till att mer och mer handla om vad som i psykosocialt, behovs- och motivationsmässigt hänseende karaktäriserade olika idrottsutövare. Här ingick också ibland grovhuggna, karikatyrliknande personlighetsprofiler över ”tävlingsidrottare”, ”motionsidrottare” med flera, vars vetenskapliga värde är svårt att avgöra. Detsamma kan sägas om beskrivningen av de ”patetiska” förlorarna. Rörde det sig exempelvis om idrottsliga idealtyper – medvetna renodlingar av empiriska fenomen – eller menade man sig ge en beskrivning av den idrottsliga verkligheten?

* * *

102 Det är ändå märkligt att Patrikssons uppfattning när det exempelvis gällde tävlande, prestationskrav och ”utslagning” inom barn- och ungdomsidrotten, tydligt framförd i Patriksson 1987, inte satte djupare spår inom svensk idrottsforskning. Hans kritik av den romantiserade och idealiserade synen på lek som någon radikalt annorlunda än idrott är, enligt min mening, intressant, tankeväckande och väl underbyggd och än idag aktuell.

Jag har i denna artikel fokuserat idrottsforskningens två första decennier, 1970- och 1980-talen. Som framgått tycker jag – väl medveten om att det är lätt att vara efterklok – att man varit ideologiskt överkritisk mot tävlandet inom idrotten. Forskarna har inte på allvar beaktat empiriska undersökningar som visat att barn och ungdomar ganska så spontant har uppskattat deltagandet i tävlingar. Jag saknar också problematiseringar och empiriska studier av prestationskrav, prestationsmässiga positioneringar och utanförskap inom spontanidrott, idrottslig ”lek”, äventyrsidrott och liknande. Var verkligen skillnaden mellan ”tävlingsidrott” och annan idrott så stor som man gjorde gällande? Teoretiskt har jag varit kritisk mot tendenserna att man gav en faktor så att säga superstatus eftersom det bidrog till att förenkla komplicerade sammanhang och psykologiska motivationsfaktorer där flera faktorer med- och motverkat varandra.

Vad har då hänt sedan dess? Naturligtvis vet jag en del också om idrottsforskningen under 1990- och 2000-talen, men kan i dagsläget inte källbelägga det på samma sätt som jag här gjort med de tidigare decennierna. Men mycket av det jag kritiserat tycks hänga kvar och begreppet tävlingsidrott används ungefär som tidigare. Föreningsidrottens verksamhet beskrivs som dominerad av tävlingsidrottens principer, med många negativa konsekvenser. I statens senaste offentliga utredning om idrott *Föreningsfostran och tävlingsfostran* förklarar exempelvis enmansutredaren sociologen Tomas Peterson att tävlingsidrottens fostran ”alltid avser att skapa åtskillnad mellan individer”, knappast upplyftande läsning för dem som tror och hoppas att föreningsidrotten ska främja gemenskap och stärka det civila samhället. Och vidare hävdas att föreningsfostran utgår från principen om att ”många ska bli fler” medan tävlingsfostran utgår från ”tävlandets logik” (princip?) om att ”många ska bli färre”. En förmodligen medvetet tillspetsad formulering vars innebörd dock är svårbegriplig. Men samtidigt visar utredningens titel *Föreningsfostran och tävlingsfostran* att 1970- och 1980-talens kategoriskt formulerade kritik av tävlandet inom barn- och ungdomsidrotten fått ge vika för ett synsätt där det accepteras att man faktiskt frågar sig hur tävlingsfostran kan se ut. Ser man till utredningens innehåll så diskuteras dock inte innebörden i tävlingsfostran närmare och vad denna skall innehålla mer än att den ska ge grenspecifika färdigheter. Och detta trots att det i utredningen konstateras att många barn- och ungdomsledare anser ”det nyttigt att tidigt lära sig ta motgångar”. Här hävdas vidare att både barn och vuxna uppskattar ”den allvarsamma och laddade atmosfär” som kan prägla tävlingar. Frågan blir då hur man ska lyckas behålla detta positiva moment, utan att några barn får en allmän rädsla att förlora, får prestationsångest, blir knäckta eller lägger av. Om barns idrott alltid görs till rolig lek och aldrig till allvarsam tävling, så går ju barnen miste om den nämnda positiva ”laddade atmosfären”. Här tror jag det finns mycket för den framtida idrottsforskningen att göra – såvitt den upphör med sin närmast totala förkastelsedom över ”allvarliga” tävlingar för barn och icke-elitsatsande ungdomar. Prestationsmässiga jämförelser, inom eller utom tävlingsarenorna, bör varken förbjudas eller tabubeläggas eftersom mellanmännsliga värderingar av upplevda och faktiska olikheter är en del av livet, även för barn och ungdomar. Vad som däremot kontinuerligt bör diskuteras kritiskt och utifrån ett värdegrundsperspektiv är jämförelsernas utfall – resultatlistor och informella statushierarkier baserad på fysisk prestationsförmåga – och den betydelse dessa tillskrivs inom och utom idrotten. Hur viktigt är det att vara bra i idrott, när livet består av så mycket mer än idrott?

Litteratur

- Aas, Gro Hanne *Likhet uten solidaritet? Idéhistoriske studier av karakterer i utdanning og meritokrati*, Göteborg 2006.
- Aggestedt, Bert & Tebelius, Ulla, *Barns opplevelser av idrett*, utgiven av Göteborgs universitet, Göteborg 1977.
- Anderberg, Tomas, *Alla är vi kritiker*, Stockholm 2009.
- Annerstedt, Claes, *Idrottlärarna och idrottsämnet. Utveckling, mål, kompetens – ett didaktiskt perspektiv*, Göteborgs universitet, 1991.
- Bolling, Hans, *Sin egen hälsas smed. Idéer, initiativ och organisationer inom svensk motionsidrott 1945-1981*, Stockholm 2005.
- Bonde, Hans *Body, Sport and Society in Norden. Essays in Cultural History*, Aarhus 2005.
- Brunnberg, Hans, *Begreppet idrott hos människor inom idrotten*, Stockholm 1976.
- Det svårfångade människovärdet – En debattskrift*, i serien: *Etiska vägmarken 4*. Statens medicinsketiska råd, 1991.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar ”Hemlig tävlan”, i Jesper Fundberg, Klas Ramberg & Dan Waldertoft (red), *Tankar från baslinjen. Humanister om idrott, kropp och hälsa*, Stockholm 2005.
- Engström, Lars-Magnus, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, Stockholm 1975.
- Engström, Lars-Magnus, *Fysisk aktivitet under fritid. En forskningsstrategi*, Forskningsgruppen för idrottspedagogik, Rapport nr 12 från Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm 1979.
- Engström, Lars-Magnus och Andersson, Tommy, *Idrottsvanor i ett utvecklingsperspektiv*, Forskningsgruppen för idrottspedagogik, Rapport nr 3 från Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm 1983.
- Engström, Lars-Magnus, *Idrottsvanor i förändring*, Stockholm 1989.
- Engström, Lars-Magnus, Norberg, Johan och Åkersson, Joakim, *Idrotten vill – en utvärdering av barn- och ungdomsidrotten*, i FoU rapport 20007:1, Riksidrottsförbundet 2007.
- Gesser, Bengt, ”Förord” i Bourdieu, Pierre *Homo Academicus*, Stockholm 1996.
- Guttman, Alan *From Ritual to Record*, New York 1978.
- Heberlein, Ann, *Det var inte mitt fel: om konsten att ta ansvar*, Västerås 2008.
- Hedenius, Ingemar, *Om människovärde*, Stockholm 1982.
- Hjelm, Jonny, *Amasoner på planen. Svensk damfotboll 1965-1980*, Umeå 2004.
- Hjelm, Jonny, ”Skolidrottens tävlingsfostran 1930-1980”, Larsson, Anna (red) *Fostran i skola och utbildning. Historiska perspektiv*, Årsböcker i svensk undervisningshistoria, Årg CX 2010, vol 212, Uppsala 2010.
- Jackson, Susan A och Csikszentmihaly, Mihaly, *Flow och idrott*, Jönköping 2000.
- Johansson, Annika, *Är det alltid rätt person som vinner? Bedömningarnas reliabilitet och validitet inom bedömningssporterna acroski och rytmisk gymnastik*, Umeå 2001.
- Johansson, Ingvar, ”Sanning och konkurrens”, *Sociologisk forskning*, nr 3 1990.
- Lindfeldt, Mikael, *Meningsskapande idrott: livsåskådningsrelevanta perspektiv och empiriska kontraster*, Nora 2006.
- Lindroth, Jan, *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915*, Stockholm 1974.
- Lindroth, Jan, *Idrott mellan krigen. Organisationer, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919-39*, Stockholm 1987.
- Lundquist Wanneberg, Pia, *Kroppens medborgarfostran. Kropp, klass och genus i skolans fysiska fostran 1919-1962*, Stockholms universitet, Stockholm 2004.
- Nilsson, Per, *Tävlingsidrotten som uppfostringsmiljö*, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm 1988.
- Nilsson, Per, *Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm, 1993.
- Ord och bild*, nr 6 1968.
- Patriksson, Göran, *Socialisation och involvering i idrott*, Göteborgs universitet, 1979.
- Patriksson, Göran, *Idrott, Tävling, Samhälle. En jämförande analys av tävlingsidrotten i olika samhällen*, Örebro 1982.
- Patriksson, Göran, *Idrottsledare och gymnastiklärare. Analyser av roller, bakgrund och attityder*, Institutionen för praktisk pedagogik, Göteborgs universitet, Göteborg 1984.
- Patriksson, Göran, *Idrottens barn. Idrottsvanor-stress-”utslagning*, Friskvårdscentrum, Stockholm 1987.
- Sandahl, Björn *Ett ämne för alla? Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning 1962-2002*, Stockholm 2005.
- Schelin, Bo, *Den ojämlika idrotten. Om idrottsstratifiering, idrottspreferens och val av idrott*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, 1985.
- Simmel, Georg, *Kamp*, Uppsala 1970.

SOU 1969:29, *Idrott åt alla*.

Stockfelt, Torbjörn, *Existentiell idrott*, Stockholm 1985.

Tangen, Jan Ove, *Samfunnets idrett. En sociologisk analyse av idrett som socialt system, dets evolusjon og funksjon fra arkaisk til moderne tid*, Oslo 1997.

Tidskrift i Gymnastik, nr 2 1970.

Tidskrift i Gymnastik, nr 1 1972.

Tidskrift i Gymnastik, nr 6 1977.

Vetenniemi, Erkki, ”Paradise (Totally) Lost: Kalevi Häinilä’s Totalization Theory Revisited” *idrottsforum.org* 100901 (<http://www.idrottsforum.org/articles/vetenniemi/vetenniemi100901.html>).

Yttergren, Leif, *Täflan är lifvet. Idrottens organisering och sportifiering 1860-1898*, Stockholmia förlag, Stockholm 1996.

Åhs, Olle, ”Idrott, människosyn och värdegrund”, i Lars-Magnus Engström och Redelius, Karin, *Pedagogiska perspektiv på idrott*, Stockholm 2002.

Åkesson, Joakim, *Idrottens akademisering. Kunskapsproduktion och kunskapsförmedling inom idrottsforskning och högre idrottsutbildning*, Fil. Licentiatuppsats, Örebro universitet, Örebro 2010.